

**Teisė į lytinės tapatybės pripažinimą Lietuvoje
Nacionalinė apžvalga**

2022 SAUSIS

Ataskaitos turinys yra jos autorių atsakomybė ir nebūtinai atspindi oficialią Europos Tarybos poziciją.

Šią ataskaitą Europos Tarybai parengė Erika Leonaitė ir Andre Jurgaite, bendradarbiaujant su Stéphanie Cramer Marsal ir Europos Tarybos seksualinės orientacijos ir lytinės tapatybės (SOGI) padaliniu.

TURINYS

Santrauka	4
Pagrindiniai terminai ir santrumpos	4
Įvadas	5
Apie projektą	5
Tematinis dėmesys teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui	5
Metodologija	5
Ataskaitos struktūra	5
I. Bendra nacionalinio konteksto apžvalga	6
1. Sociopolitinis ir teisinis kontekstas.....	6
2. Svarbiausios translyčių ir interlyčių asmenų įvardijamos problemos	111
3. Instituciniai mechanizmai dialogui.....	111
II. Lytinės tapatybės pripažinimo teisinio reguliavimo ir jo praktinio įgyvendinimo analizė	12
1. Reikalavimai teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui	12
a) Teisės į lytinės tapatybės pripažinimą egzistavimas	13
b) Teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui taikomos sąlygos.....	15
c) Teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūros poveikis	19
2. Veiksminga procedūra: greita, skaidri ir prieinama	22
a) Teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūrų trukmė.....	23
b) Išlaidos, įskaitant privalumų reikalavimų įgyvendinimo kaina	23
c) Teismų vertinimo laisvė	24
3. Translyčių asmenų situacija švietimo ir darbo santykių srityje	24
a) Situacija švietimo srityje.....	24
b) Situacija darbo santykių srityje.....	26
c) Priemonės, skirtos užtikrinti asmens duomenų apie seksualinę orientaciją ir lytinę tapatybę apsaugą	27
IV. Galimybė naudotis teisėmis pagal pripažintą lytinę tapatybę	28
a) Teisė tuoktis	29
b) Tėvų statusas.....	29
c) Su darbo santykiais susiję teisės, įskaitant pensijas	31
V. Gerosios praktikos	31
VI. Išvados	33
Rekomendacijos.....	34

Santrauka

Lietuvos teisės aktai numato teisę keisti lytį, tačiau nenumato lytinės tapatybės pripažinimo sąlygų ir tvarkos – šią teisę aktų spragą Europos žmogaus teisių teismas (EŽTT) laikė Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, geriau žinomos kaip Europos žmogaus teisių konvencijos (EŽTK) 8 straipsnio pažeidimu (L. prieš Lietuvą, 2007). Praktikoje nuo 2017 m. pasirinkta lytinė tapatybė gali būti teisiškai pripažinta teismo sprendimu, jei pateikiama psichiatrinė diagnozė. Šis patologizuojantis požiūris kelia rimtų problemų, įskaitant pagarbą translyčių asmenų sveikatai ir asmeniniam gyvenimui. Atsižvelgiant į tai, suinteresuotosios šalys ragino 2017 m. pradėti rengti Lytinės tapatybės pripažinimo įstatyme numatyti prieinamą administracinę procedūrą, pagrįstą asmens apsisprendimu. Be to, suinteresuotosios šalys ragino sustiprinti priemones, skirtas kovoti su išankstiniu nusistatymu ir translyčių asmenų diskriminacija, didinant visuomenės informuotumą ir įtraukiant lytinę tapatybę į kovos su diskriminacija teisinę sistemą.

Pagrindiniai terminai ir santrumpos

Asmens lytinės tapatybės pripažinimas – translyčio asmens lytinės tapatybės įtvirtinimas, apimantis asmens lyties, vardo ir pavardės bei asmens kodo pakeitimą gimimo įrašė taip, kad šis įrašas atspindėtų translyčio asmens lytinę tapatybę. Šių duomenų pakeitimas suteikia teisę translyčiam asmeniui gauti ir asmens tapatybės dokumentus, atitinkančius jo/jos lytį.

Cislytis asmuo – asmuo, kurio lytinė tapatybė atitinka gimimo metu priskirtą lytį.

Lyties disforija – kančia, kurią žmogus jaučia dėl neatitikimo tarp jo lytinės tapatybės – savo lyties pajautimo – ir gimimo metu priskirtos lyties.

Lyties patvirtinimo operacija – chirurginės procedūros, atliekamos asmenims, patiriantiems lyties disforiją, kuriomis gali būti keičiama translyčio asmens fizinė išvaizda, lyties charakteristikų funkcijos ir išvaizda.

Medicininė tranzicija – procesas, kurio metu įvairių medicininių procedūrų (pvz. hormonų terapijos, įvairių operacijų) pagalba translyčiai asmenys gali keisti savo kūną ir fizinę išvaizdą taip, kad ji sutaptų su jų lytine tapatybe.

Socialinė tranzicija – socialinis procesas, kurio metu translytis asmuo pradeda gyventi visuomenėje pagal savo lytinę tapatybę. Tai gali apimti atsiskleidimą šeimai, draugams, pažįstamiems, naujo vardo ir įvardžių naudojimą, išvaizdos pokyčius, ir t.t.

Translytis asmuo – asmuo, kurio lytinė tapatybė nesutampa su gimimo metu priskirta lytimi.

BDAR – 2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas)

EŽTT – Europos Žmogaus Teisių Teismas

EŽTK – Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, Europos žmogaus teisių konvencija

LGBTI – santrumpa, apimanti lesbietes, gėjus, biseksualius, translyčius, interlyčius žmones.

TLK – tarptautinė ligų klasifikacija

TPPTP – Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas

Įvadas

Apie projektą

Ši ataskaita yra dalis pilotinio projekto, skirto pateikti temines analizes dėl Ministrų Komiteto rekomendacijos Nr. CM/Rec(2010)5 Europos Tarybos valstybėms narėms dėl kovos su diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės priemonių įgyvendinimo.

Šį pilotinį projektą 2021 m. pradžioje inicijavo Europos Taryba. Juo siekiama remti tęstinę pastangą plėtoti dialogą nacionaliniu lygiu LGBTI asmenų žmogaus teisių pažangai svarbiais klausimais. Be Lietuvos, šiame projekte sutiko dalyvauti dar trys šalys – Ispanija, Kipras ir Šiaurės Makedonija.

Tematinis dėmesys teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui

Šiame pirmajame 2021 m. teminių ataskaitų ture daugiausia dėmesio skiriama teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui – sričiai, kurioje, kaip pažymėjo Europos Taryba, „dauguma šalių vis dar nesilaiko rekomendacijos“¹. Kita vertus, šioje srityje yra ir progreso – vis daugiau valstybių imasi veiksmų, nukreiptų į lytinės tapatybės pripažinimą įvairiose gyvenimo srityse. Tarp jų – Lietuva, kurioje šiuo metu vyksta diskusijos dėl teisinio lytinės tapatybės pripažinimo sureguliuavimo.

Ataskaitoje analizuojamos teisminės ir administracinės priemonės dėl translyčių asmenų lytinės tapatybės pripažinimo, įskaitant keliamas sąlygas (amžiaus apribojimas, diagnozės reikalavimas ir kt.); kiek veiksminga lytinės tapatybės pripažinimo procedūra ir kiek šis pripažinimas apima visas gyvenimo sritis. Šios ataskaitos analizės centre – praktinė translyčių asmenų patirtis, surinkta apskritojo stalo diskusijos metu. Ataskaitoje vadovujamasi tarptautiniais žmogaus teisių standartais nediskriminavimo ir pagarbos privačiam bei šeimos gyvenimui srityse. Siekiant geriau įvertinti teisinio lytinės tapatybės pripažinimo sureguliuavimo galimybes ir iššūkius, šioje ataskaitoje taip pat pateikiama įžvalgų apie socialinę ir politinę šalies kontekstą.

Metodologija

Šią ataskaitą parengė nacionalinė ekspertė, bendradarbiaudama su tarptautine eksperte. Prie preliminarios ataskaitos rengimo prisidėjo, rėmė ir konsultavo Europos vyriausybinių LGBTI centrų tinklas ir jo stebėtojos NVO.

Ataskaitoje remiamasi įvairiais šaltiniais, įskaitant tarptautinius ir nacionalinius teisės aktus, atsakymus į informacijos užklausas ir interviu su skirtingų valstybės institucijų atstovais, specialistais, translyčiais asmenimis. Tarp ataskaitai naudotų duomenų patenka pilietinės visuomenės ataskaitos, tarptautinių agentūrų apklausos ar publikacijos, akademiniai straipsniai ir tyrimai. 2021 m. gruodžio mėn. vyko nacionalinė apskritojo stalo diskusija, kurioje dalyvavo platus spektras pašnekovų, įskaitant valstybės institucijų ir pilietinės visuomenės atstovus. Šio apskritojo stalo metu surinkta informacija ir išsakytos nuomonės atsispindi ir ataskaitoje.

Ataskaitos struktūra

Ataskaitoje apžvelgiama teisinė ir praktinė translyčių ir interlyčių asmenų padėtis teisinio lytinės tapatybės pripažinimo atžvilgiu. Joje nustatomos spragos, bet taip pat pabrėžiami valstybės institucijų, pilietinės visuomenės ir kitų suinteresuotųjų šalių galimi bendri sąlyčio

¹ Europos Tarybos iniciatyvinio žmogaus teisių komiteto (CDDH) ataskaita dėl Ministrų Komiteto rekomendacijos Nr. CM/Rec(2010)5 valstybėms narėms dėl kovos su diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės priemonių įgyvendinimo, priimta CDDH 92-ojo susitikimo metu (2019 m. lapkričio 26-29 d.), 64 pastraipa: <https://rm.coe.int/combating-discrimination-on-grounds-of-sexual-orientation-and-gender-i/16809fb2b8>

taškai siekiant pažangos įgyvendinant reformas, atitinkančias Ministrų Komiteto rekomendaciją (2010)⁵. Pateikiama trumpa šioje rekomendacijoje išdėstytų principų ir žmogaus teisių apsaugos standartų raidos tendencijų apžvalga bei pavyzdžiai. Taip pat pristatomi pažangių reformų pavyzdžiai (vadinamieji gerosios praktikos pavyzdžiai), siekiant paskatinti diskusijas ir pateikti tolesnių veiksmų gaires. Po apskritojo stalo diskusijos suformuotos ir į ataskaitą įtrauktos ir atitinkamos rekomendacijos – tiek prioritetinės, tiek ilgalaikės

I. Bendra nacionalinio konteksto apžvalga

1. Sociopolitinis ir teisinis kontekstas

- **Teisinės nuostatos dėl translyčių ir interlyčių asmenų diskriminacijos draudimo**

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 str. 2 d. yra įtvirtintas draudimas varžyti žmogaus teises ar teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindų². Nors šioje nuostatoje nėra tiesiogiai įtvirtinta lytinė tapatybė, 2019 m. sausio 11 d. nutarime Konstitucinis Teismas konstatavo, kad Konstitucijos 29 str. 2 d. negali būti suprantama kaip įtvirtinanti baigtinį nediskriminavimo pagrindų sąrašą; priešingu atveju būtų sudarytos prielaidos paneigti Konstitucijos 29 str. 1 d. laiduojamą visų asmenų lygybę įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms, t. y. pačią konstitucinio asmenų lygiateisiškumo principo esmę. Šioje konstitucinės justicijos byloje buvo pažymėta, kad „viena iš pagal Konstitucijos 29 str. draudžiamo diskriminavimo formų yra žmogaus teisių varžymas dėl jo lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orientacijos, kuris kartu laikytinas ir žmogaus orumo žeminimu“³. Galima teigti, kad šis išaiškinimas pagal analogiją galėtų būti aktualus ir interlyčių asmenų atžvilgiu.

Vis dėlto, nepaisant iš Konstitucijos kylančių prielaidų suteikti translyčiams asmenims teisinę apsaugą nuo diskriminacijos, įstatymų normose, kuriose įtvirtintas baigtinis diskriminacijos pagrindų sąrašas, lytinė tapatybė nėra minima. Todėl siekiant veiksmingai reaguoti į translyčių asmenų diskriminacijos dėl jų lytinės tapatybės atvejus, susiduriama su teisiniu neapibrėžtumu ar netgi teisinėmis kliūtimis.

Pažymėtina, kad Lygių galimybių įstatyme lytinė tapatybė nėra įtvirtinta kaip atskiras draudžiamos diskriminacijos pagrindas⁴. Nors translyčio asmens diskriminacija gali būti tirama kaip diskriminacija lyties pagrindu, tokia galimybė apima tik tuos atvejus, kai translyčiam asmeniui taikomas mažiau palankus elgesys, nei kitos lyties asmenims (pavyzdžiui, translytei moteriai darbovietėje būtų taikomas mažiau palankus elgesys, nei vyrams)⁵. Tačiau tais atvejais, kai asmuo po teisinio lytinės tapatybės pripažinimo patiria mažiau palankų elgesį, nei cislyčiai asmenys, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba neturi kompetencijos tirti skundo. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos duomenimis, per 2017-2021 m. buvo gautas tik vienas skundas, kuriame nurodytas diskriminavimas lytinės tapatybės pagrindu ir nors pagal jį buvo pradėtas tyrimas dėl galimos diskriminacijos dėl lyties, šis tyrimas buvo nutrauktas tyrimo metu paaiškėjus, kad skunde nurodytų aplinkybių tyrimas nepriklauso lygių galimybių kontrolieriaus kompetencijai⁶. Interlytiškumo ar lyties požymiaitai pat nėra įtrauktas į draudžiamos diskriminacijos pagrindų sąrašą ir, nors interlyčio asmens

² Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). Valstybės žinios, 33-1014.

³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas Nr. KT3-N1/2019, TAR, 2019-01-11, Nr. 439, <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1898/content>

⁴ Pvz., Lietuvos Respublikos Lygių galimybių kontrolieriaus 2020 m. balandžio 21 d. sprendimas Nr. (19)SN-34)SP-39 „Dėl galimos diskriminacijos lyties pagrindu teikiant draudimo paslaugas tyrimo“.

⁵ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos Teisės grupės vyresniosios patarėjos 2021 m. rugsėjo 22 d. atsakymas į 2021 m. rugsėjo 17 d. paklausimą.

⁶ Lietuvos Respublikos Lygių galimybių kontrolieriaus 2020 m. balandžio 21 d. sprendimas Nr. (19)SN-34)SP-39 „Dėl galimos diskriminacijos lyties pagrindu teikiant draudimo paslaugas tyrimo“.

skundas, priklausomai nuo turinio, galėtų būti tiriamas dėl galimos diskriminacijos lyties ar seksualinės orientacijos pagrindu, mažiau palankus elgesys dėl interlytiškumo kaip tokio nepatektų į Lygių galimybių kontrolieriaus kompetenciją. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos duomenimis, iki šiol nebuvo gautas nei vienas skundas, kuriame būtų keliamas diskriminacijos interlytiškumo pagrindu klausimas⁷.

Lytinė tapatybė nėra įtraukta ir į Baudžiamojo kodekso nuostatas, apibrėžiančias neapykantos motyvą kaip baudžiamąją atsakomybę sunkinančią aplinkybę, kvalifikuojantį nusikaltimų žmogaus gyvybei ar sveikatai požymį, taip pat į konkrečių nusikaltimų, nukreiptų prieš asmenis dėl jų tautybės, rasės, lyties, kilmės, religijos ar kitos grupinės priklausomybės, sudėtis⁸. Vadovaujantis Generalinio prokuroro rekomendacijomis, neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba prieš asmenis dėl jų lytinės tapatybės, įskaitant translytiškumą, turėtų būti tiriami kaip nusikaltimai dėl lyties⁹. Tuo tarpu neapykantos kalba, nukreipta į asmenis dėl jų lytinės tapatybės, praktikoje registruojama ir tirama kaip nukreipta prieš asmenis dėl jų seksualinės orientacijos¹⁰.

2021 m. sausį Lygių galimybių kontrolierė kreipėsi į Seimo Žmogaus teisių komitetą su pasiūlymu papildyti Lygių galimybių įstatymą, įtraukiant lytinę tapatybę į draudžiamų diskriminacijos pagrindų sąrašą. Lygių galimybių ir apsaugos nuo diskriminacijos apsaugos teisinio reglamentavimo peržiūra, siekiant įvertinti jų atitiktį naujausiems tarptautiniams žmogaus teisių standartams ir įgyvendinti tarptautinių organizacijų rekomendacijas, yra įtraukta ir į Nediskriminavimo skatinimo 2021–2023 m. veiksmų planą¹¹. Kol tai nėra padaryta, translyčių asmenų diskriminacijos atvejai teisiniu požiūriu lieka nematomi ir nepripažinti.

Tais atvejais, kai įstatyme įtvirtintas nebaigtinis diskriminacijos pagrindų sąrašas, diskriminacijos dėl lytinės tapatybės draudimas laikytinas patenkančiu į nuostatų, draudžiančių diskriminaciją kitais pagrindais, taikymo sritį¹².

- **Sociopolitinis diskusijų dėl teisės į lytinės tapatybės pripažinimą kontekstas**

2017 m. buvo parengtas Asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projektas¹³, kuris, nors ir nebuvo įregistruotas Seime, sulaukė pasipriešinimo iš konservatyvių politikų, įregistravusių Civilinio kodekso pataisos projektą, numatantį lyties keitimo draudimą¹⁴. Vėliau lytinės tapatybės pripažinimo teisinio suregulavimo klausimas nebuvo keliamas.

Po 2020 m. spalį vykusių Seimo rinkimų buvo suformuota centro-dešinės koalicija (Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai, Liberalų sąjūdis ir Laisvės partija). Laisvės partijos, rinkimų programoje buvo numatyta, be kita ko, priimti Asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymą, kuriuo būtų nustatyti lytinės tapatybės pripažinimo kriterijai, pripažinimo tvarka ir teisinės pasekmės¹⁵. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad Laisvės partija gavo 11 mandatų iš 141, šios programinės nuostatos įgyvendinimui būtinas kitų frakcijų palaikymas, kuri užsitikrinti gali būti sudėtinga.

⁷ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos Teisės grupės vyresniosios patarėjos 2021 m. rugsėjo 22 d. atsakymas į 2021 m. rugsėjo 17 d. paklausimą.

⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, Valstybės žinios, 2000-10-25, Nr. 89-2741, 60 str. 1 d. 12 p., 138 str. 2 d. 13 p., 129 str. 2 d. 13 p., 135 str. 2 d. 13 p., 169 str., 170 str., 170-1 str.

⁹ Ikiteisminio tyrimo dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančios kalbos atlikimo, organizavimo ir vadovavimo jam ypatumų metodinės rekomendacijos, p. 31.2.

¹⁰ Interviu su neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos srityje dirbančia eksperte, 2021 m. rugsėjo 20 d.

¹¹ Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2020 m. gruodžio 10 d. įsakymas Nr. A1-1256 „Dėl Nediskriminavimo skatinimo 2021–2023 metų veiksmų plano patvirtinimo“.

¹² Pvz., Lietuvos Respublikos darbo kodekso 26 str. įtvirtinti darbuotojų lyčių lygybės ir nediskriminavimo kitais pagrindais principai apima, be kita ko, draudimą diskriminuoti darbuotojus dėl aplinkybių, nesusijusių su darbuotojų dalykinėmis savybėmis.

¹³ Asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projektas. 2017 m. lapkričio 3 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/bc2a5010c09111e7af36e75c0ac79247>

¹⁴ Civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, 2017 m. lapkričio 10 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/66fe0380c61711e782d4fd2c44cc67af>

¹⁵ Freedom Party's Electoral Programme for Parliamentary Elections 2020, p. 67, <https://www.laisvespartija.lt/wp-content/uploads/2020/06/Laisv%C4%97s-partijos-2020-m.-Seimo-rinkim%C5%B3-programa.pdf>

2021 m. itin suaktyvėjo politiniai, religiniai ir visuomeniniai judėjimai, prieštaraujantys vadinamajai „genderizmo ideologijai“ ir LGBTI asmenų, įskaitant translyčius, teisių apsaugos plėtrai. Viešojoje erdvėje itin išaugo publikacijų, kuriose LGBTI bendruomenė vaizduojama neigiamame kontekste, skaičius. Šie procesai didžiąja dalimi susiję su dviem iniciatyvomis: siekiu teikti Seimui ratifikuoti Europos Tarybos konvenciją dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo (Stambulo konvencija) ir įteisinti lyčiai neutralią partnerystę. Priešiškumas Stambulo konvencijos ratifikavimui nemaža dalimi buvo grindžiamas teiginiais, kad tai lemtų prioriteto socialinei lyčiai suteikimą biologinės lyties atžvilgiu, lyties keitimo ir daugybinių lytinių tapatybių įteisinimą, teisinę atsakomybę už atsisakymą elgtis su asmeniu pagal „įsivaizduojamą socialinę lytį“ ir pan. Media4change žiniasklaidos monitoringo duomenimis, visą pirmąjį 2021 m. metų ketvirtį LGBTI bendruomenė žiniasklaidoje dažniau vaizduota neigiamame kontekste nei teigiamame. 2021 m. vasarį, diskusijų dėl Stambulo konvencijos ratifikavimo įkarštyje, publikacijų, ypač nuomonių skilčių, kuriose LGBTI bendruomenė vaizduota neigiamame kontekste, skaičius 18 kartu pranoko teigiamo konteksto publikacijas¹⁶. Nors kovo mėnesį paaiškėjo, kad Stambulo konvencijos ratifikavimo klausimas nebus įtrauktas į Seimo pavasario sesijos darbotvarkę, pasipriešinimas su šia konvencija siejamiems procesams tęsėsi. Galiausiai šis klausimas nebuvo įtrauktas ir į rudens sesijos darbotvarkę.

Reikšmingą įtaką šalyje turinti Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir kitos religinės bendrijos pasisako griežtai prieš iniciatyvas, kurias vertina kaip „gender ideologijos“, keliančios grėsmę lyties kaip prigimtinei biologinei duotybei, lydimos atitinkamų socialinių vaidmenų, sampratai. Pavyzdžiui, 2021 m. kovo 9 d. šešių tradicinių krikščioniškųjų bendrijų atstovai paskelbė kreipimąsi, ragindami neratifikuoti Stambulo konvencijos ir nesuteikti šeimos statuso toms bendro gyvenimo formoms, kurios neturi šeimos esmės būdingų prigimtinių savybių, t.y., nėra grindžiamos lyčių papildomumo principu. Dėl Stambulo konvencijos buvo pažymėta, kad ja siekiama „įtvirtinti dviprasmiškai interpretuojamą socialinės lyties (angl. *gender*) sąvoką, dirbtinai atskiriančią vyrų ir moterų vaidmenis nuo juos pagrindžiančios vyriškos bei moteriškos žmogaus prigimties, taip sukuriant teises prielaidas lytį laikyti tik socialiniu konstruktu.“¹⁷ Taigi, bendras sociopolitinis klimatas LGBTI asmenų teisių plėtrai bendraja prasme nėra palankus.

- **Duomenys apie translyčių ir interlyčių asmenų padėtį Lietuvoje**

Lietuvos translyčių asmenų bendruomenė santykinai nedidelė, jai priklauso 200-300 asmenų¹⁸. Pagrindinė LGBTI asmenų teisėms atstovaujanti nevyriausybinė organizacija yra Nacionalinė lesbiečių, gėjų, biseksualių ir translyčių (LGBT) asmenų teisių organizacija LGL. Taip pat šioje srityje veikia Tolerantiško jaunimo asociacija. 2021 m. pabaigoje įsteigta pirmoji Lietuvoje translyčių žmonių teisių ir savitarpio pagalbos organizacija „Trans Autonomija“.

2019 m. atlikta Eurobarometro apklausa „Diskriminacija ES“¹⁹ apėmė detalius duomenis iš valstybių narių apie LGBTI asmenų socialinį priėmimą ir diskriminaciją seksualinės orientacijos, lytinės tapatybės ir lyties charakteristikų pagrindais. Apklaustos rezultatai atskleidė, kad translyčių ir interlyčių asmenų socialinis priėmimas Lietuvoje yra žemesnis, nei ES vidurkis. Tik 22 proc. respondentų jaustųsi patogiai, jei aukščiausiu renkamu politiniu pareigūnu taptų interlytis asmuo ir 21% – jei translytis. Atitinkamai ES vidurkis šiuo klausimu

¹⁶ Media4Change. Tarptautinę dieną prieš homofobiją pasitinka blogėjantis LGBTI+ vaizdavimas Lietuvos medijose, 2021 m. gegužės 17 d., <https://www.media4change.co/lt/reactions/tarptautine-diena-pries-homofobija-pasitinka-blogejantis-lgbti-vaizdavimas-lietuvos-medijose/>

¹⁷ Lietuvos Vyskupų Konferencija. Lietuvos tradicinių krikščioniškųjų bendrijų kreipimasis, 2021 m. kovo 9 d., <https://lvk.lcn.lt/nauijenos/453>

¹⁸ ENDSOGIDISC: Combating Discrimination and Violence on the Basis of Sexual Orientation and Gender Identity. Lithuania – National Report. Office of the Equal Opportunities Ombudsperson, 2020, p. 17.

¹⁹ Eurobarometras 493, <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2251>

buvo 54 proc. ir 53 proc. Taip pat dauguma respondentų jaustūsi nepatogiai, jei jų vaikas įsimylėtų interlytį ar translytį asmenį (atitinkamai 70 proc. ir 71 proc.), kai ES vidurkis 31 proc. ir 34 proc. Tik 26 proc. respondentų sutiktų, kad asmens tapatybės dokumentuose būtų galimas trečias variantas asmenims, kurie neidentifikuoja savęs kaip moters ar vyro, o 62 proc. su tokia galimybe nesutiktų²⁰.

Pagal Tarptautinės gėjų ir lesbiečių asociacijos (ILGA) Europos regiono padalinio ILGA-Europe 2021 m. paskelbta „Vaivorykštės žemėlapis ir indeksas“ Lietuva pagal LGBTI bendruomenei priklausančių asmenų teisių užtikrinimą yra 34 vietoje tarp 49 Europos valstybių ir 22 vietoje tarp 27 Europos Sąjungos valstybių²¹. Lietuvoje egzistuojančios teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūros įvertintos kaip tik 20 proc. atitinkančios ILGA-Europe standartus²². Lietuva taip pat buvo paminėta tarp devynių Europos valstybių, kuriose stebimas regresas translyčių asmenų teisių, įskaitant teisės į lytinės tapatybės pripažinimą, srityje²³. Prie šio vertinimo galėjo prisidėti aplinkybė, kad 2020 m. buvo įkurta nauja politinė partija – Krikščionių sąjunga, kuri, be kita ko, pasisako už teisinio lytinės tapatybės pripažinimo draudimą²⁴.

Remiantis ES Pagrindinių teisių agentūros 2020 m. paskelbtu tyrimu apie LGBTI asmenų patiriamą diskriminaciją²⁵, Lietuva buvo pirmoje vietoje visoje ES pagal kelis rodiklius: respondentus, kurie niekada arba itin retai pasisako apie tai, kad yra LGBTI (84 proc.), respondentus, kurie jaučiasi diskriminuojami darbe (32 proc.) ir respondentus, kurie per 12 mėn. iki apklausos patyrė diskriminaciją vienoje ar keliose iš šių sričių – apgyvendinimo, sveikatos ar socialinės apsaugos srityse, mokymosi ir studijų institucijose, kavinėse, restoranuose, baruose ar naktiniuose klubuose, parduotuvėse (55 proc.). Į pastarąjį rodiklį taip pat buvo įtrauktos situacijos, kai translyčiai asmenys turėjo parodyti savo lytinės tapatybės neatitinkančius dokumentus²⁶.

Šis Pagrindinių teisių agentūros tyrimas, kurio metu iš viso buvo apklausta 140 tūkst. LGBTI respondentų nuo 15 metų amžiaus, suteikia vertingų duomenų apie translyčių ir interlyčių asmenų bendruomenę. Lietuvoje buvo apklausti 156 translyčiai ir 32 interlyčiai asmenys. Tyrimas atskleidė, kad absoliuti dauguma translyčių asmenų (86 proc.) tai, kad jų lyties pajautimas neatitinka gimimo metu priskirtos lyties, suvokė iki pilnametystės.

²⁰ Ten pat.

²¹ <https://www.ilga-europe.org/rainboweurope/2021>

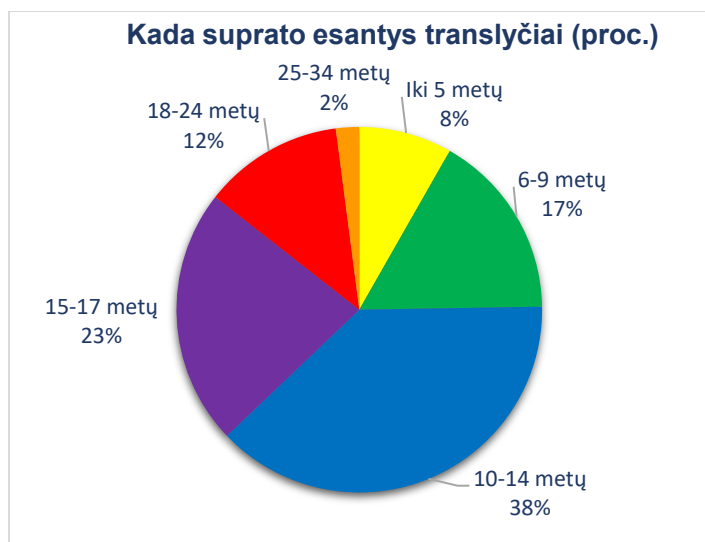
²² <https://www.rainbow-europe.org/#8644/0/0>

²³ ILGA-Europe Annual report 2021, https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/2021/full_annual_review.pdf

²⁴ Krikščionių sąjunga siūlo sekėti Vengrijos pavyzdžiu ir Lietuvoje uždrausti keisti lytį, 2020 m. birželio 30d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/krikscioniu-sajunga-siulo-sekti-vengrijos-pavyzdziu-ir-lietuvoje-uzdrausti-keisti-lyti-56-1340320>

²⁵ European Union Agency for Fundamental Rights, “A long way to go for LGBTI equality”, 2020, p. 58, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality-1_en.pdf

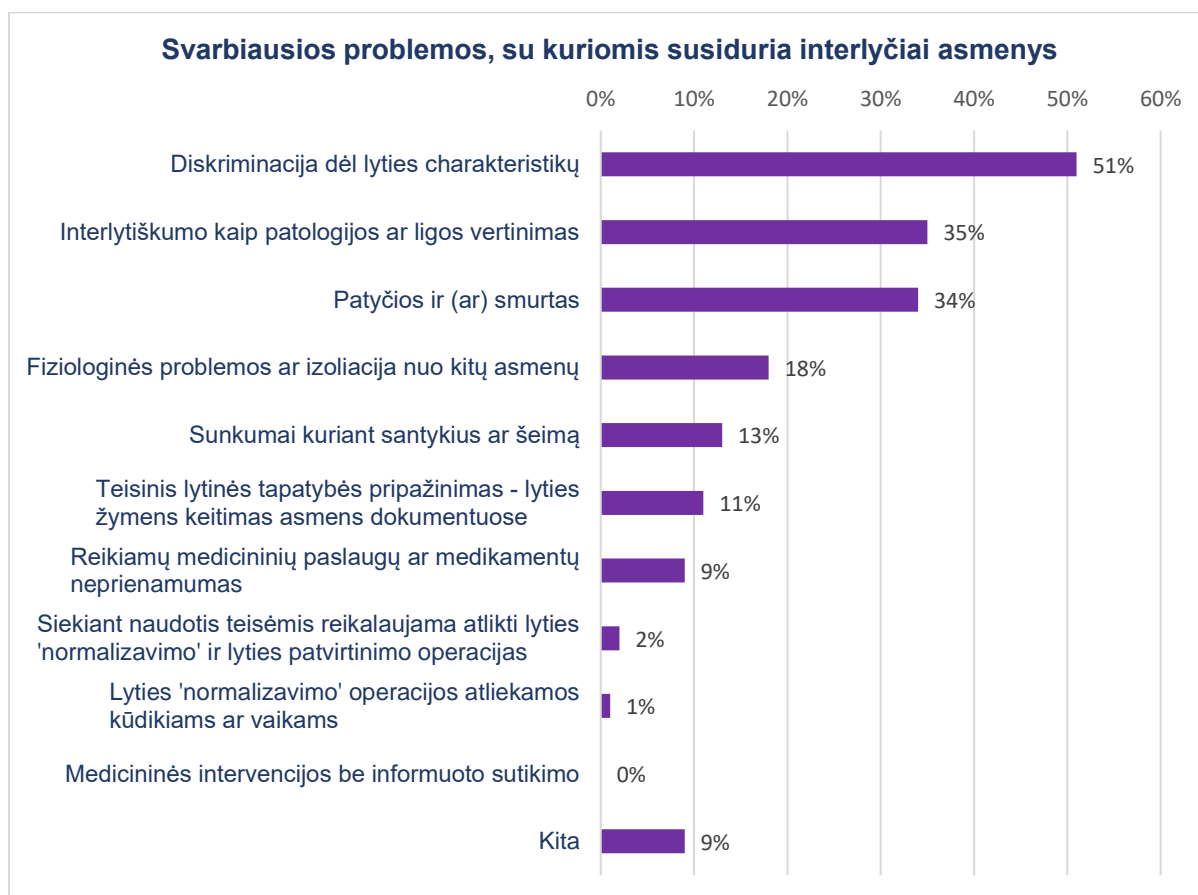
²⁶ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Išskirtinė ES apklausa: Lietuvos LGBTI apie save prabyla rečiausiai ES, 2020 m. gegužės 20 d., <https://lygybe.lt/lt/fra-lgbti-apklausa>

Šaltinis: <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2020/lgbti-survey-data-explorer>

Tik 15 proc. translyčių nurodė atlikę vienokią ar kitokią intervenciją tam, kad jų kūnas atitiktų jų lytį, iš jų 59 proc. pirmąją intervenciją turėjo iki pilnametystės²⁷.

Interlyčiai respondentai kaip pagrindinius sunkumus, su kuriais jie susiduria kasdieniniame gyvenime, nurodė diskriminaciją dėl jų lyties charakteristikų, patologizavimą, patyčias ir smurtą. Pagrindinės patiriamos problemos iliustruojamos žemiau pateiktame grafike (buvo galimas daugiau nei vienas atsakymas).

Šaltinis: <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2020/lgbti-survey-data-explorer>

²⁷ Ibid.

Apibendrinant, Lietuvoje galiojantis teisinis reguliavimas nėra pakankamas siekiant užtikrinti translyčių asmenų apsaugą nuo diskriminacijos dėl lytinės tapatybės. Aplinkybė, kad lytinė tapatybė, kaip draudžiamas diskriminacijos pagrindas, nėra nurodyta nei Lygių galimybių įstatyme, nei kitų įstatymų nuostatose, uždraudžiančiose diskriminaciją, prisideda prie to, kad translyčių asmenų diskriminacija tampa teisiškai nematoma. Interlyčių asmenų padėtis dar mažiau aiški, ypač dėl duomenų apie šių asmenų bendruomenę ir jų patiriamus sunkumus trūkumo. ES kontekste Lietuva išsiskiria aukštais LGBTI asmenų diskriminacijos rodikliais. Šių asmenų padėtį apsunkina ir pastaruoju metu išaugęs dalies visuomenės priešiskumas iniciatyvoms, susijusioms su LGBTI teisių apsauga.

2. Svarbiausios translyčių ir interlyčių asmenų įvardijamos problemos

Apskritojo stalo diskusijos metu Lietuvos translyčių asmenų bendruomenės nariai kaip pagrindinį rūpestį aptarė dabartinį diagnozės reikalavimą norint gauti teisinį lyties pripažinimą ir jo poveikį, bei pasisakė už tai, kad naujas **teisinio lytinės tapatybės pripažinimo reglamentavimas būtų grįstas asmens apsisprendimo principu.**

Iki šiol daugiausia diskusijų Lietuvos valstybinėse institucijose sukosi apie lytinės tapatybės pripažinimo procedūrą, besiremiančią psichiatrine diagnoze, tačiau translyčių asmenų bendruomenės nariai išreiškė susirūpinimą dėl psichiatrinės diagnostikos reikalavimo teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui. Translyčiai diskusijos dalyviai pabrėžė, kad jei psichiatrinė diagnozė yra būtina sąlyga teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui, pertekliniai ar piktnaudžiaujantys reikalavimai diagnozei gauti padarys tiek lytinės tapatybės teisinį pripažinimą, tiek medicininę tranziciją mažiau prieinamą arba neprieinamą daugeliui translyčių asmenų.

Kita įvardyta problema – su tranzicija susijusios medicininės priežiūros ir teisinio lytinės tapatybės pripažinimo proceso maišymas. Lietuvos translyčių asmenų bendruomenės nariai išreiškė susirūpinimą dėl ruošiamo diagnostikos ir sveikatos priežiūros protokolo („Lyties tapatumo sutrikimo (transseksualumo) diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašas“) ir jo galimų pasekmių medicininės tranzicijos ir lytinės tapatybės pripažinimo prieinamumui. Translyčiai diskusijos dalyviai akcentavo didesnio skaidrumo ir prieinamumo diagnostikos procese būtinybę, taip pat judėjimo link informuoto sutikimo modelio translyčių asmenų medicininėje priežiūroje ateityje svarbą.

„ILGA-Europe“ atstovas taip pat pabrėžė, kad su tranzicija susijusi medicininė priežiūra ir teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procesas „yra atskiri procesai, kuriems reikia atskirų mechanizmų“, o medikai „neturėtų būti pastatyti į poziciją, kurioje turėtų priimti sprendimą dėl valstybės pareigos ginti individo žmogaus teises“. Tiek Lietuvos translyčių asmenų bendruomenės nariai, tiek tarptautinių LGBTI teisių organizacijų atstovai akcentavo būtinybę judėti tolyn nuo diagnozės reikalavimo teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui ir link administracinės LGR procedūros, pagrįstos asmens apsisprendimo principu.

3. Instituciniai mechanizmai dialogui

Pagal Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymo²⁸ 5 straipsnį bei Vyriausybės darbo reglamentą²⁹ teisės aktų projektai turi būti skelbiami Teisės aktų informacinėje sistemoje

²⁸ Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas, 2012 m. rugsėjo 18 d., Nr. XI-2220, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.433088?jfwid=hz3g4zg0f>

²⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės darbo reglamento patvirtinimo“, 1994 m. rugpjūčio 11 d., Nr. 728, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.13436?jfwid=-je7i1t1yb>

(toliau – TAIS) ir pateikti konsultacijoms su valstybės institucijomis ir plačiąja visuomene. Tad suinteresuotoms grupėms bei asmenims sudaromos sąlygos gauti aktualią informaciją apie parengtus (ar rengiamus) teisės aktų projektus ir, įvertinus šiuos projektus, pateikti savo siūlymus šių projektų rengėjams. Vadovaujantis Teisėkūros pagrindų įstatymo 51 straipsnio 1 dalimi, asmuo (tiek fizinis, tiek juridinis), siekiantis daryti įtaką teisėkūrai, gali savanoriškai pateikti Vyriausiajai tarnybinės etikos komisijai prašymą jį įrašyti į asmenų, darančių įtaką teisėkūrai, sąrašą. Asmuo, įrašytas į šį sąrašą, taip pat turi teisę gauti iš įstaigų informaciją apie rengiamus teisės aktų projektus pagal asmens prašyme įrašyti į asmenų, darančių įtaką teisėkūrai, sąrašą nurodytas teisinio reguliavimo sritis.

Lietuvos Respublikos nevyriausybinių organizacijų plėtros įstatymo³⁰ 3 straipsnio 1 dalies 2 punkte įtvirtintas dalyvavimo ir įtraukimo principas, reiškiantis, kad klausimai, susiję su nevyriausybiniomis organizacijomis (NVO) ar jų veikla, yra sprendžiami iš anksto derinant su NVO ir dalyvaujanti jų atstovams. Pagal Teisėkūros pagrindų įstatymo 10 straipsnio 1 dalį darbo grupės (komisijos), sudarytos teisės akto projektui rengti, nariu taip pat gali būti ir NVO atstovai. Pavyzdžiui, 2017 m. Nacionalinės LGBT teisių organizacijos LGL ir VŠĮ Žmogaus teisių stebėjimo instituto atstovai buvo įtraukti į darbo grupę, kuriai pavesta parengti Asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymą.

Tačiau, kadangi nėra veiksmingos pranešimo apie teisės aktų projektus sistemos, gana sunku sekti atitinkamą procesą. Taigi, bent jau Teisingumo ministerija ir Socialinės apsaugos ir darbo ministerija paprastai praneša atitinkamoms žmogaus teisių NVO ir profesinėms asociacijoms apie šių ministerijų parengtus teisės aktų projektus ir kviečia teikti pastabas.

II. Lytinės tapatybės pripažinimo teisinio reguliavimo ir jo praktinio įgyvendinimo analizė

1. Reikalavimai teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui

Ministrų Komiteto rekomendacijos Nr. CM/Rec(2010)5 principai:

20. „Anksčiau nustatytus reikalavimus, įskaitant fizinės prigimties pokyčius, reikalingus siekiant įteisinti lyties keitimą, reikia nuolat peržiūrėti, siekiant panaikinti piktnaudžiavimo reikalavimus“.

Rekomendacijos CM/Rec (2010) 5 aiškinamajame memorandume išvardijami kai kurie piktnaudžiavimo pobūdžio išankstiniai reikalavimai teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui: negrįžtama sterilizacija, hormoninis gydymas, išankstinės chirurginės procedūros ir kartais būtinybė įrodyti, kad asmuo geba ilgą laiką gyventi naujoje lytyje (vadinamoji „realaus gyvenimo patirtis“).

Kai kuriuos iš šių reikalavimų nagrinėjo EŽTT ir kitos regioninės bei tarptautinės žmogaus teisių institucijos, ypač Europos Tarybos žmogaus teisių komisaras³¹, JT Socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių komitetas³², Komitetas prieš kankinimus³³ ir kt.

Apskritai, nors EŽTT vis dar pritaria tam tikroms medicininėms sąlygoms teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui, tikimasi, kad EŽTT praktika toliau vystysis atsižvelgiant į augančią tendenciją ir reikalavimus teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūroms, grįžtoms asmens apsisprendimo principu. Šiuo atžvilgiu grupė Jungtinių Tautų ir tarptautinių žmogaus teisių ekspertų suvienijo pastangas, aiškiai ragindami valstybes „užkirsti kelią, tirti ir taikyti baudžiamąją atsakomybę už visų formų priverstinį, prievartinį ir kitaip nesavanorišką gydymą ir procedūras“, ir dar kartą patvirtino, kad reikia tolti nuo pasenusių patologizacijos metodų³⁴.

³⁰ Lietuvos Respublikos nevyriausybinių organizacijų plėtros įstatymas, 2013 m. guodžio 19 d. Nr. XII-717, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.463439>

³¹ Žr. pirmąjį Europos Tarybos Žmogaus teisių komisaro dokumentą „Žmogaus teisės ir lytinė tapatybė“ (angl. *Human Rights and Gender Identity*), 2009 m., po to – „Žmogaus teisės ir interlyčiai žmonės: klausimo dokumentas“ (CoE, 2015), 9 psl. (angl. *Human Rights and Intersex People: Issue paper*).

³² Žr. Bendrąjį komentarą Nr. 22 (2016) dėl teisės į lytinę ir reprodukcinę sveikatą (Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas 12 straipsnis), 2016 m. gegužės 22 d.

³³ Komitetas prieš kankinimus, „Baigiamosios pastabos dėl Prancūzijos septintosios periodinės ataskaitos“ (2016 m. birželio 10 d.), JT dokumentas Nr. CAT/C/FRA/CO/7, [35(a)].

³⁴ Žr. tarpžinybinę deklaraciją, skirtą Tarptautinei dienai prieš homofobiją, transfobiją ir bifobiją „Patologizacija – buvimas lesbiete, gėjumi, biseksualiu ir/arba trans nėra liga“, 2016 m. gegužės 17 d., <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=19956>

Medikalizacija: Europos Tarybos stebėsenos institucijos ir kitos tarptautinės institucijos pasmerkė tai, kad teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui taikomi privalomų invazyvių medicininių intervencijų reikalavimai. EŽTT jurisprudencijoje nustatyta, kad „bet kokie negrįžtami žmogaus medžiagų apykaitos pokyčių reikalavimai reikštų teisės į privatų gyvenimą pažeidimą (EŽTK 8 straipsnis): tai apima medicininę intervenciją ir sterilizacijos reikalavimus³⁵. Visai neseniai EŽTT taip pat nustatė, kad lytį patvirtinančios operacijos, kaip sąlygos teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui kėlimas, kai pareiškėjai atsisakė tokios operacijos, pažeidžia EŽTK 8 straipsnį, taip dar vienu žingsniu priartėjant prie translyčių asmenų autonomijos pripažinimo³⁶. Panašios pozicijos laikosi ir Europos socialinių teisių komitetas: jis paskelbė, kad siekiant oficialiai pasikeisti asmens dokumentus taikoma privaloma lyties patvirtinimo operacija ir medicininė sterilizacija yra teisės į sveikatos apsaugą pažeidimas (1961 m. Europos socialinė chartija, 11 str. 1 d.)³⁷.

Laiko reikalavimas: EŽTT pasmerkė pernelyg griežtą dvejų metų laukimo taisyklės taikymą prieš bet kokią lyties patvirtinimo operaciją, atsižvelgdamas į tolimes pasekmes. Savo sprendime Teismas iš esmės kritikavo „mechaninį“ taisyklių taikymą ir paragino atsižvelgti į asmenines aplinkybes³⁸.

Skrybos: Žmogaus teisių komiteto sprendime *G prieš Australiją* nustatyta, kad reikalavimas nutraukti santuoką pažeidžia teisę į privatų gyvenimą ir teisę lygybę pagal TPPTP 17 ir 26 straipsnius.³⁹ (2017). EŽTT dar nepriėjo tokios aiškios išvados, nors sprendime *Hämäläinen prieš Suomiją* (2015) Teismas pripažino, kad skrybų reikalavimas sukelia „kasdienes situacijas, kuriose“ translytis asmuo „susiduria su nepatogumais“. Reikalavimas nebuvo laikomas neproporcingu, atsižvelgiant į tai, kad egzistuoja tikras pasirinkimas, užtikrinantis teisinę apsaugą tos pačios lyties poroms, beveik identiškas santuokai. Plačiai diskutuojama, ar teismo sprendimas būtų kitoks šalyse, kuriose tokio pasirinkimo nėra.

Amžiaus apribojimas: Aiškūs arba numanomi amžiaus apribojimai gali kliudyti užtikrinti geriausius jaunų translyčių asmenų interesus. Žmogaus teisių komisaras savo komentare pabrėžė būtinybę atsižvelgti į translyčių vaikų požiūrį. Komisaras pabrėžė, kad vyriausybė turi „įgalinti ir apsaugoti LGBTI vaikus“ ir priminė, kad pagarba vaikų požiūriui ir vaiko interesų apsauga, kaip nustatyta JT vaiko teisių konvencijoje, vienodai ir be diskriminacijos taikoma ir LGBTI vaikams⁴⁰. Rezoliucijoje 2048 (2015) Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja taip pat pabrėžė, kaip svarbu teisinio lytinės tapatybės pripažinimo požiūriu atsižvelgti į geriausius vaiko interesus, kurie, jos nuomone, „yra svarbiausia aplinkybė vertinant visus [su jais] susijusius sprendimus“⁴¹.

a) Teisės į lytinės tapatybės pripažinimą egzistavimas

• Specialaus įstatymo buvimas, procedūros pobūdis (administracinė ar teisminė)

Civilinio kodekso 2.27 str., įsigaliojusiam 2003 m. liepos 1 d., įtvirtinta nesusituokusio pilnamečio asmens teisė „medicininis būdu pakeisti lytį, jei tai mediciniškai įmanoma“⁴². Pagal šio straipsnio 2 dalį, lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką turėjo nustatyti kiti įstatymai. Vis dėlto, įgyvendinantis įstatymas, turėjęs sureguliuoti teisinį lytinės tapatybės pripažinimą, dėl stipraus politinio pasipriešinimo nėra priimtas iki šiol. Todėl nors pagal Civilinio kodekso 2.18 str. valstybė privalomai registruoja „asmens lyties pakeitimą“ kaip vieną iš civilinės būklės aktų, atitinkamo įstatymo nebuvimas lemia įstatymo spragą, dėl kurios civilinės metrikacijos įstaigos atsisako tenkinti pareiškėjų prašymus dėl įrašo apie lytį civilinės būklės aktuose pakeitimo, motyvuodamos, kad neturi tam teisinio pagrindo. Iki 2022 m. vasario taip pat nebuvo tenkinami ir prašymai ištaisyti įrašus apie pareiškėjų vardą ir pavardę civilinės būklės aktuose taip, kad

³⁵ *AP, Garçon ir Nicot prieš Prancūziją*, EŽTT 2017 m. balandžio 6 d. sprendimas (peticijų Nr. 79885/12, 52471/13 ir 52596/13): nacionalinių teismų atsisakymas pakeisti lyties įrašą pareiškėjų gimimo liudijime dėl to, kad jie neįrodė negrįžtamo jų išvaizdos pasikeitimo pobūdžio, prieštarauja Konvencijai. Sprendimas grindžiamas *YY prieš Turkiją* byla, EŽTT 2015 m. kovo 10 d. sprendimas (peticijos Nr. 14793/08), kurioje valdžios institucijų atsisakymas leisti atlikti lyties keitimo operaciją motyvuojant tuo, kad įstatyme nustatytas nuolatinis negalėjimas susilaukti vaikų, kaip išankstinė leidimo atlikti tokią operaciją sąlyga, yra Konvencijos pažeidimas).

³⁶ *Žr. X. ir Y. prieš Rumuniją*, EŽTT 2021 m. sausio 19 d. sprendimas (peticijos Nr. 2145/16 ir 20607/16): Nacionaliniai teismai pateikė pareiškėjams, kurie nenorėjo atlikti lyties keitimo operacijos, neįmanomą dilemą – jie turėjo arba atlikti operaciją prieš savo valią – ir taip atsisakyti savo teisės į pagarbą fiziniam neliečiamumui – arba jie turėjo atsisakyti pripažinti savo lytinę tapatybę, kuri taip pat pateko į teisės į pagarbą privačiam gyvenimui sritį (EŽTK 8 straipsnio pažeidimas).

³⁷ Europos socialinių teisių komitetas, *Transgender Europe ir ILGA-Europe prieš Čekiją*, 2019 m. gegužės 15 d. sprendimas (skundo Nr. 117/2015).

³⁸ *Schlumpf prieš Šveicariją*, EŽTT 2009 m. sausio 9 d. sprendimas (peticijos Nr. 29002/06): nagrinėjama byla buvo susijusi su pareiškėjo sveikatos draudikų atsisakymu apmokėti lyties patvirtinimo operacijos išlaidas dėl to, kad pareiškėjas nesilaikė reikalavimo palaukti dvejus metus, kaip to buvo reikalaujama teismų praktikoje kaip sąlygos tokioms operacijos išlaidoms apmokėti. Atsižvelgiant į asmenines pareiškėjo (67 m.) aplinkybes, toks ilgas laukimo laikas turėtų įtakos pareiškėjo apsisprendimui atlikti minėtą operaciją.

³⁹ Žmogaus teisių komiteto sprendimas byloje *G prieš Australiją*, priimtas 119-ojoje sesijoje (2017 m. kovo 6–29 d.).

⁴⁰ Žmogaus teisių komisaro komentaras *LGBTI vaikai turi teisę į saugumą ir lygybę (LGBTI children have the right to safety and equality)*, 2014 m. spalio 2 d..

⁴¹ Žr. Parlamentinės Asamblėjos rezoliuciją 2048 (2015) „Dėl translyčių asmenų diskriminacijos Europoje“ (*Discrimination against transgender people in Europe*), 2015 m. balandžio 22 d.

⁴² Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas, Valstybės žinios, 2000-09-06, Nr. 74-2262.

šie įrašai atspindėtų pareiškėjų tikrąją lytinę tapatybę (Teisingumo ministro patvirtintose Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklėse nustatyta, kad „pasirinktas vardas ir (ar) pavardė, į kurį keičiamas turimas vardas ir (ar) pavardė, turi atitikti pareiškėjo lytį“⁴³). Vis dėlto, po EŽTT 2007 m. sprendimo byloje *L. prieš Lietuvą*⁴⁴ atsirado teisminės teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūros galimybė. Kadangi teismo sprendimas yra vienas iš pagrindų pakeisti ar ištaisyti civilinės būklės aktų įrašus, egzistuojančią įstatymo spragą *ad hoc* šalina teismai pagal individualius pareiškimus. Taip pat, 2021 m. gruodžio 31 d. Teisingumo ministrė pasirašė įsakymą „Dėl Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo“⁴⁵, kurio pagrindu pilnamečiai, nesusituokę translyčiai asmenys galės administracine procedūra, civilinės metrikacijos įstaigai pateikus Lietuvos sveikatos priežiūros įstaigos išduotą pažymą arba Europos Sąjungos valstybės narės sveikatos priežiūros įstaigos išduotą medicinos dokumentą apie diagnozuotą transseksualumą. Naujoji administracinė procedūra įsigaliojo 2022 m. vasario 1 d. Visgi pasikeisti lyties ženį ir asmens kodą vis dar bus galima tik teismo procedūros būdu.

Teismai sprendimuose teisę į lytinės tapatybės pripažinimą („lyties pakeitimą“) paprastai kildina iš Civilinio kodekso 2.27 str. nuostatų, taip pat remiasi Konstitucijos nuostatomis dėl asmens orumo, prigimtinių teisių ir teisės į pagarbą privačiam gyvenimui apsaugos, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 str.⁴⁶

Pareiškimus dėl įpareigojimo pakeisti įrašus apie asmens lytį (esant poreikiui – vardą ir pavardę) nagrinėja bendrosios kompetencijos teismai Civilinio proceso kodekso XXXII skyriuje nustatyta ypatingosios teisenos tvarka⁴⁷. Suinteresuotas asmuo tokiose bylose yra pakeisti įrašus atsisakiusi civilinės metrikacijos įstaiga, atskirais atvejais suinteresuoto asmens teisėmis įtraukiama ir Teisingumo ministerija (iki 2019 m. metų ministerija būdavo įtraukiama į visas bylas, nuo 2020 m. – tik išimtiniais atvejais). Standartiškai civilinės metrikacijos įstaiga ir Teisingumo ministerija dėl pareiškimo tenkinimo prašo spręsti teismo nuožiūra. Tai atvejais, kai pareiškėja(s) turi nepilnamečį vaiką ar vaikų, į bylą suinteresuoto asmens teisėmis įtraukiama(s) vaikų atstovas(ė) pagal įstatymą – įprastai tėvas ar mama.

Vadovaujantis Civilinio proceso kodeksu, pareiškimai dėl civilinės būklės akto įrašo atkūrimo, papildymo, pakeitimo, ištaisymo ar anuliavimo turi būti nagrinėjami žodinio proceso tvarka⁴⁸. Tačiau COVID-19 pandemijos metu (2020–2021 m.) šios bylos įprastai buvo nagrinėjamos rašytinio proceso tvarka.

Jei pareiškimas tenkinamas, teismas ne vėliau kaip kitą darbo dieną po teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos privalo šį sprendimą elektroninių ryšių priemonėmis išsiųsti jame nurodytai civilinės metrikacijos įstaigai⁴⁹, kuri Gyventojų registro duomenų bazėje pakeičia įrašą apie lytį, vardą ir pavardę asmens gimimo įrašė⁵⁰. Nors konkretus terminas, per kurį turi būti pakeisti duomenys gimimo įrašė nėra nustatytas, interviu duomenimis, tai įprastai atliekama per pora dienų. Keičiant duomenis apie asmens lytį gimimo įrašė, kartu sugeneruojamas ir į gimimo įrašą įrašomas naujas asmens kodas⁵¹. Valstybės įmonės „Registru centras“ atstovas interviu metu nurodė, kad informaciją apie duomenų gimimo įrašuose pasikeitimus automatiškai gauna Valstybės socialinio draudimo fondo valdybą (SODRA) ir Valstybinė mokesčių

⁴³ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklių patvirtinimo“, TAR, 2016-12-28, Nr. 29704, 4 punktas.

⁴⁴ *L. prieš Lietuvą*, EŽTT 2007 m. rugsėjo 11 d. sprendimas, peticijos Nr. 27527/03.

⁴⁵ Dėl teisingumo ministro 2016 m. gruodžio 28 d. įsakymo Nr. 1R-333 „Dėl Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo, 2021 m. gruodžio 31 d. Nr. 1R-453, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/de5a27006a7911ecb2fe9975f8a9e52e?jfwid=-25ovv8nc0>

⁴⁶ P.v., Vilniaus regiono apylinkės teismo 2021 m. kovo 15 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2YT-1940-424/2021, Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. spalio 27 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2YT-31264-433/2020, Vilniaus miesto apylinkės teismo 2019 m. balandžio 5 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2YT-1859-819/2019.

⁴⁷ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, Valstybės žinios, 2002-04-06, Nr. 36-1340, XXXII skyrius.

⁴⁸ Civilinio proceso kodeksas, 515 str.

⁴⁹ Civilinio proceso kodeksas, 516 str. 3 d.

⁵⁰ Interviu su Teisingumo ministerijos atstove.

⁵¹ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2016 m. gruodžio 28 d. įsakymas Nr. 1R-334 „Dėl civilinės būklės aktų registravimo taisyklių ir civilinės būklės aktų įrašų ir kitų duomenų formų patvirtinimo“, 113 punktas, interviu su Civilinės metrikacijos įstaigos specialiste.

inspekcija. Naujus asmens tapatybės duomenis atspindintis asmens dokumentas įprastai išduodamas per mėnesį nuo prašymo pateikimo⁵².

- **Nebinarinis lytinės tapatybės pripažinimas (galimybė naudotis lyčiai neutraliu žymeniu arba privalomo lyties žymens nebuvimas, laisvė pasirinkti)**

Lietuvoje taikoma tik binarinė asmens lyties identifikavimo sistema. Kiekvienam Lietuvos Respublikos piliečiui, taip pat kitiems Registrų įstatyme numatytiems asmenims suteikiamas asmens kodas, kurio pirmasis skaičius žymi asmens lytį⁵³. XX a. gimusiems vyriškos lyties asmenims suteikiamas skaičius 3, moteriškos lyties – 4. XXI a. vyrišką ir moterišką lytis atitinkamai identifikuoja skaičiai 5 ir 6. Asmens kodas ir asmens lytis (vyriška arba moteriška) įrašomi asmens gimimo įrašė, Gyventojų registre ir asmens tapatybės dokumentuose. Lyčiai neutralaus lyties žymens Lietuvoje nėra.

Lietuvoje nėra neutralaus lyties žymens. Tad lytinės tapatybės pripažinimas asmenims, kuri netapatina savęs su vyriška arba moteriška lytimi, teisinis lytinės tapatybės pripažinimas nėra galimas. Pasak Lietuvos Registrų centro atstovų, šiuo metu visa Gyventojų registro vidinė procesų logika (asmens kodo suteikimas, CBAĮ sudarymas ir kt.) paremta binarine dviejų skirtingų lyčių klasifikacija, dėl to „trečios arba X lyties papildymas iššauktų visos Gyventojų registro duomenų bazės, informacinės sistemos, aplikacijų ir duomenų teikimo komponentų esminius pakeitimus“.

Nacionalinės apskritojo stalo diskusijos metu Lietuvos translyčių žmonių bendruomenės nariai išreiškė palaikymą lytinės tapatybės pripažinimo procedūrai, apimančiai nebinarines tapatybes. Registrų centro atstovai teigė, kad nesant „papildomų duomenų, pagrindžiančių tokio poreikio [lyčiai neutralaus žymens įvedimo] mastą ir aktualumą“, „sunku įvertinti didelių pakeitimų reikalaujančio poreikio svarbą“. Jų siūlymu, „svarstytinas variantas, kad galėtų būti pasirinkta galimybė turėti trečią X lytį tik asmens tapatybės dokumente, tuomet ženklių pakeitimų Gyventojų registre nereikėtų“.

b) Teisiam lytinės tapatybės pripažinimui taikomos sąlygos

- **Medikalizacija, įskaitant diagnozės reikalavimą**

Iki 2017 m. pareiškėjų prašymai dėl įrašo apie lytį pakeitimo buvo tenkinami tik su sąlyga, kad asmeniui užsienyje buvo atlikta pilna lyties patvirtinimo operacija (Lietuvoje tokios procedūros nebuvo ir nėra prieinamos), be kita ko, lemianti asmens sterilizaciją⁵⁴. 2017 m. įvyko teismų praktikos pokytis, kai Vilniaus miesto apylinkės teismas tenkino dviejų pareiškėjų – translyčių vyrų, kuriems nebuvo atliktos pilnos lyties patvirtinimo operacijos – prašymus dėl lytį identifikuojančių įrašų keitimo⁵⁵. Kaip matyti iš 2017 m. gegužės 2 d. sprendimo, šiam teismų praktikos pokyčiui įtakos turėjo tuo metu dar negalutinis EŽTT sprendimas byloje *A.P., Garcon ir Nicot prieš Prancūziją*, kuriame EŽTT nustatė, kad reikalavimas asmeniui, pageidaujanciam gimimo liudijime pakeisti duomenis apie lytį, prieš tai privalomai atlikti negrįžtamus išvaizdos pokyčius, pažeidė pareiškėjų teisę į pagarbą privačiam gyvenimui (EŽTK 8 str.)⁵⁶.

2017 m. gegužės 2 d. sprendime Vilniaus miesto apylinkės teismas konstatavo, kad „sąvoka „lyties pakeitimas“ neturi būti siejama vien tik su chirurginiu negrįžtamu biologinės lyties pakeitimu, o turi būti suprantama plačiau ir suvokiama kaip paties asmens psichologinis savęs

⁵² Interviu su Registrų centro teisininku.

⁵³ Lietuvos Respublikos gyventojų registro įstatymas, Lietuvos aidas, 1992-01-31, Nr. 21-0, 5, 8 str.

⁵⁴ Pvz. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2016 m. spalio 7 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2YT-30838-294/2016.

⁵⁵ Vilniaus m. apylinkės teismo 2017 m. balandžio 7 d. sprendimas civilinėje byloje E2YT-5329-934/2017

⁵⁶ *A.P., Garcon ir Nicot prieš Prancūziją* [EŽTT], Nr. 79885/12, 52471/13 ir 52596/13, 2017 m. balandžio 6 d. sprendimas

sutapatinamas su konkrečia lytimi, kurį patvirtina tiek asmens medicininiai duomenys (konstatuotas transseksualumas, sėkmingas hormonų terapijos taikymas, krūtų redukcija/implantai ir pan.), tiek paties asmens socialinis elgesys [...]“⁵⁷.

Dabartinėje teismų praktikoje įtvirtinta taisyklė, kad „pagrindinės teisinės prielaidos civilinės būklės aktų įrašų keitimui yra asmeniui diagnozuotas transseksualumas ir asmens identifikavimas savęs kaip atitinkamos lyties“⁵⁸. Taigi, „transseksualumo (lyties tapatumo sutrikimo)“ diagnozė (TLK-10 kodas F64.0, pagal TLK-11 – lyties neatitikimas) yra būtinoji teisinio lytinės tapatybės pripažinimo sąlyga. Privalomas diagnozės kriterijus lemia translyčių asmenų patologizaciją, ypač atsižvelgiant į tai, kad kol nėra taikoma TLK-11, kuria translytiškumas pašalintas iš psichikos sutrikimų sąrašo, buvimas translyčiu (translyte) vis dar oficialiai laikomas „asmenybės ir elgesio sutrikimu“.

Kartu reikėtų pastebėti, kad Lietuvoje iki šiol nėra patvirtintas „Lyties tapatumo sutrikimo (transseksualumo) diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašas“⁵⁹. Tai lemia, kad nėra aiškumo dėl to, kaip turėtų būti diagnozuojamas „lyties tapatumo sutrikimas“, ar reikalingi papildomi tyrimai, jei taip – kokie. Nacionalinės apskritojo stalo diskusijos metu Sveikatos apsaugos ministerijos atstovė paminėjo, kad diskusijos dėl projekto su įvairiomis suinteresuotomis šalimis tebevyksta. Rengiant ataskaitą vykdytų interviu su sveikatos apsaugos sistemos darbuotojais duomenimis, F64.0 diagnozė gali būti nustatoma tiek valstybinėse gydymo įstaigose, teikiančiose antrinio lygio specializuotas psichikos sveikatos priežiūros paslaugas, tiek ir privačiose gydymo įstaigose. Valstybinėse gydymo įstaigose tokiais atvejais įprastai vadovaujamosi Lyties tapatumo sutrikimo diagnostikos aprašo projekte įtvirtintais reikalavimais: skiriama keletas psichiatro konsultacijų, kurių metu surenkama paciento šeimos, gyvenimo, socialinė bei nepasitenkinimo biologine lytimi raidos anamnezė, atliekama diferencinė diagnostika, skiriamas psichologinis ištyrimas, genetiniai ir endokrinologiniai tyrimai ir kt. Diagnozei nustatyti sudaroma gydytojų konsultacinė komisija iš ne mažiau trijų gydytojų, į kurią įtraukiamas psichiatras ir endokrinologas.

Privačiai praktikuojančių psichiatrų, į kuriuos įprastai ir kreipiasi translyčiai asmenys, praktika skiriasi. Pavyzdžiui, vienas pašnekovas nurodė, kad tais atvejais, kai translytiškumas yra akivaizdus, asmuo jau yra tranzicijoje, diagnozei gali pakakti ir vienos konsultacijos. Kita privačioje klinikoje dirbanti psichiatrė teigė visais atvejais taikanti algoritmą, pagal kurį po pirminės konsultacijos asmuo nukreipiamas pilnam psichologiniam ištyrimui, po jo – genetiko ir endokrinologo konsultacijoms. Gavus visus šiuos duomenis, jei nėra nustatoma kliūčių, pvz., depresijos ar kitų sutrikimų, kuriuos reikėtų spręsti, patvirtinama F64.0 diagnozė. Specialistės teigimu, nuo asmens kreipimosi iki diagnozės patvirtinimo įprastai praeina metai laiko. Po jos taikoma metų trukmės terapija, kurios metu siekiama įgalinti asmenį socialinei tranzicijai, ir tik po to rekomenduojama pakaitinė hormonų terapija.

Taip pat reikėtų pažymėti, kad, translyčių asmenų teigimu, kol nėra priimtas Lyties tapatumo sutrikimo (transseksualumo) diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašas, valstybinėse sveikatos priežiūros įstaigose dirbantys endokrinologai atsisako skirti hormoninius preparatus net ir asmenims, turintiems patvirtintą F 64.0 diagnozę.

Sveikatos apsaugos ministerijos atstovė apskritojo stalo diskusijos metu minėjo, kad priėmus diagnostikos ir sveikatos priežiūros protokolo projektą, jis turės įtakos tiek valstybinių, tiek privačių gydytojų praktikai, nes vienodi diagnostikos ir gydymo reikalavimai būtų taikomi visiems medicinos specialistams. Translyčiai diskusijos dalyviai išreiškė susirūpinimą, kad svarbu, jog naujasis protokolas nenustatytų perteklinių ar piktnaudžiavimo reikalavimų

⁵⁷ Vilniaus m. apylinkės teismo 2017 m. gegužės 2 d. sprendimas civilinėje byloje E2YT-5326-987/2017, <https://eteismai.lt/byla/268886328303908/e2YT-5326-987/2017>

⁵⁸ Pvz., Vilniaus regiono apylinkės teismo 2021 m. kovo 15 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2YT-1940-424/2021, Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. spalio 27 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2YT-31264-433/2020, Vilniaus miesto apylinkės teismo 2019 m. balandžio 5 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2YT-1859-819/2019.

⁵⁹ 2021 m. rugpjūčio 6 d. buvo pateiktas derinimui Sveikatos apsaugos ministro įsakymo projektas dėl aprašo patvirtinimo.

psichiatrinei diagnozei gauti ir prieiti prie medicininės tranzicijos, bei kad būtų nustatyta aiški diagnostinių kriterijų vertinimo tvarka.

Atlikti chirurginių intervencijų (pvz., krūtų ar sėklidžių pašalinimo operacijų) teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui nėra reikalaujama. Taip pat, nors teismų sprendimuose standartiškai pasitelkiami su medikalizacija susiję argumentai, ataskaitos rengimo metu nebuvo nustatyta nei vieno atvejo, kai pareiškimas būtų netenkintas motyvuojant nepradėta ar nepakankamai pažengusia medicinine tranzicija. Tiesa, daugumai pareiškėjų buvo taikoma pakaitinė hormonų terapija arba jie vartojo hormoninius preparatus savarankiškai.

Todėl nors konstatuodami pagrindų teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui egzistavimą teismai įprastai pažymi, kad asmuo yra „pradėjęs negrįžtamus medicininius procesus dėl savo biologinės lyties keitimo“⁶⁰, tai greičiausiai vertintina kaip į konkretaus asmens situacijos apibūdinimą nukreiptas argumentas, o ne būtinojo reikalavimo išraiška. Beje, 2021 m. išnagrinėtoje byloje dėl nepilnamečio asmens lytinės tapatybės pripažinimo teismas minėtos frazės apie negrįžtamus medicininius procesus nenaudojo. Tai, jog teismai į medicininę tranziciją žiūri gana lanksčiai, patvirtino ir kalbinti teisininkai, turintys atstovavimo teisinio lytinės pripažinimo byloje patirties.

Kita vertus, nėra visiškai aišku, ar „lyties tapatumo sutrikimo“ diagnozė visais atvejais būtų pakankamas medicininis kriterijus teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui. Todėl egzistuoja tam tikras teisinis netikrumas dėl to, ko reikia, norint sėkmingai įrodyti, kad asmuo save identifikuoja su kita lytimi, nei priskirtoji gimimo metu.

- **Reikalavimo nutraukti ar anuliuoti santuoką egzistavimas**

Civilinio kodekso 2.27 str. 1 d. įtvirtinta nesusituokusio pilnamečio asmens teisė „medicininiu būdu pakeisti savo lytį“. Atitinkamai, teismų praktikoje vadovaujamosi nuostata, kad teisę į teisinį lytinės tapatybės pripažinimą turi santuokos nesudarę ar išsituokę asmenys. Taigi yra buvę atvejų, kai translyčiai asmenys nutraukė santuoką tam, kad galėtų įgyvendinti teisę į lytinės tapatybės pripažinimą⁶¹.

Kartu reikalavimas nebūti sudarius santuokos yra glaudžiai susijęs su Konstitucijos 38 str. 3 d., pagal kurią santuoka sudaroma laisvu vyro ir moters sutarimu⁶², t. y. pagal Konstituciją vienalytės santuokos negalimos. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad kitokia santuokos samprata Lietuvos Respublikos įstatymuose negali būti įtvirtinta atitinkamai nepakeitus minėtos Konstitucijos nuostatos⁶³. Tuo tarpu šiuo metu egzistuojančioje teisinėje praktikoje santuokos, kaip sudaromos tarp vyro ir moters, samprata apima ne tik santuokos sudarymo momentą, bet ir visą santuokos laikotarpį.

Konstitucinis Teismas taip pat yra išaiškinęs, kad, kitaip nei konstitucinė santuokos samprata, konstitucinė šeimos samprata, be kita ko, yra neutrali lyties požiūriu⁶⁴. Vis dėlto, nesant įtvirtinto lyčiai neutralaus partnerystės instituto, buvusių sutuoktinių, privalėjusių nutraukti santuoką dėl galimybės pasinaudoti teise į lytinės tapatybės pripažinimą, šeimoms teisinė apsauga nėra suteikiama. Tokia situacija potencialiai gali kelti klausimus dėl suderinamumo su EŽTK 8 str. įtvirtinta teise į pagarbą šeimos gyvenimui.

⁶⁰ Pvz., Pvz., Vilniaus regiono apylinkės teismo 2021 m. kovo 15 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2YT-1940-424/2021, Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. spalio 27 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2YT-31264-433/2020, Vilniaus miesto apylinkės teismo 2019 m. balandžio 5 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2YT-1859-819/2019.

⁶¹ ENDSOGIEDISC projektas: Kova su diskriminacija ir smurtu seksualinės orientacijos ir lytinės tapatybės pagrindu. Lietuva – Nacionalinis pranešimas. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2020, p. 15.

⁶² Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). Valstybės žinios, 33-1014.

⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas Nr. KT3-N1/2019, TAR, 2019-01-11, Nr. 439, <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1898/content>

⁶⁴ Ibid.

- **Amžius: amžiaus apribojimai teisės į lytinės tapatybės pripažinimą įgyvendinimui**

Pilnametystės reikalavimas teismų sprendimuose standartiškai minimas kaip viena iš Civilinio kodekso 2.27 str. įtvirtintų sąlygų, su kuriomis siejama teisė į lytinės tapatybės pripažinimą. Tačiau 2021 m. buvo išnagrinėtas ir patenkintas nepilnamečio asmens (konkretus amžius ataskaitos autoriams nebuvo nurodytas, motyvuojant asmens duomenų apsauga) pareiškimas. Šioje byloje teismas konstatavo, kad „*nagrinėjamu atveju nepilnamečio asmens teisė į lytinės tapatybės pripažinimą realizuojama per nepilnamečio asmens įstatyminių atstovus – pareiškėjos tėvus*. Byloje esantys duomenys, pareiškėjos įstatyminių atstovų pagal įstatymą paaiškinimai teismo posėdžio metu ir jų išsakyta pozicija leidžia daryti vienareikšmišką išvadą, jog jie abu gerbia savo vaiko pasirinkimą, supranta jo problemą ir visapusiškai jį palaiko“⁶⁵.

Remiantis šiuo sprendimu galima daryti prielaidą, kad nepilnamečiai asmenys teisę į lytinės tapatybės pripažinimą gali įgyvendinti per jų atstovus pagal įstatymą (tėvus ar globėjus). Tačiau konkrečiu minėtu atveju abu tėvai, veikdami kaip atstovai pagal įstatymą, gerbė vaiko pasirinkimą. Todėl lieka neatsakyta į klausimą, ar būtų galimybė nepilnamečiam asmeniui realizuoti teisę į lytinės tapatybės pripažinimą, jei vienas ar netgi abu tėvai tokiam pasirinkimui prieštarautų. Šiuo požiūriu pastebėtina, kad interviu metu buvo gauta informacijos apie atvejus, kai tėvai, sužinoję apie vaikų translytiškumą, naudojo fizinį ar kitokį smurtą, reikalavo išsikraustyti iš namų. Nacionalinės apskritojo stalo diskusijos metu buvo paminėta, kad net jei nepilnametis neturėtų stiprios paramos sistemos, turėtų būti sudaryta galimybė nepilnamečiams prieiti prie teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūros, o tokie atvejai turėtų būti sprendžiami individualiai, gerbiant asmens apsisprendimo principą. Įvairių diskusijos dalyvių, tarp jų ir translyčių asmenų bendruomenės, nuomone, svarbu, kad teisinis lytinės tapatybės pripažinimas būtų prieinamas nepilnamečiams, siekiant apsaugoti „geriausius vaiko interesus“.

- **Laiko reikalavimas – „realaus gyvenimo patirtis“**

Asmens identifikavimas savęs kaip atitinkamos lyties teismų praktikoje yra laikomas viena iš pagrindinių teisinių prielaidų civilinės būklės aktų įrašų keitimui. 2017 m. gegužės 2 d. sprendime Vilniaus miesto apylinkės teismas konstatavo, kad psichologinį savęs sutapatinimą su konkrečia lytimi patvirtina tiek asmens medicininiai duomenys, tiek paties asmens socialinis elgesys (prisistatymas kitu vardu, pavarde nei biologinę lytį atitinkantis vardas, pavardė; dėvėjimas kitos lyties rūbų; išvaizdos pokyčiai ir elgsena, būdinga kitai lyčiai ir pan.)⁶⁶. Šie kriterijai yra orientaciniai ir į juos atsižvelgiama vertinant, ar asmuo identifikuoja save kaip atitinkamos lyties, t.y. ar jis/ji socialiniame gyvenime gyvena pagal savo lytinę tapatybę.

Teismų sprendimuose standartiškai pažymima, kad asmuo „ilgą laiką socialiniame gyvenime save suvokia ir identifikuoja kaip vyrą/moterį“⁶⁷. Kartu teismų praktikoje „ilgo laiko“ kriterijus nėra plačiau išplėtotas. Kol kas nėra buvę atvejų, kad pareiškimas dėl teisinio lytinės tapatybės pripažinimo būtų atmestas dėl to, kad asmuo neva nepakankamai ilgai socialiniame gyvenime save suvokia ir identifikuoja kaip moterį/vyrą.

- **Procedūriniai reikalavimai ir teismo diskrecija**

⁶⁵ Teismo sprendimo duomenys viešai neskelbiami dėl informacijos jautrumo.

⁶⁶ Vilniaus m. apylinkės teismo 2017 m. gegužės 2 d. sprendimas civilinėje byloje E2YT-5326-987/2017, <https://eteismai.lt/byla/268886328303908/e2YT-5326-987/2017>

⁶⁷ Pvz., Pvz., Pvz., Vilniaus regiono apylinkės teismo 2021 m. kovo 15 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2YT-1940-424/2021, Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. spalio 27 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2YT-31264-433/2020, Vilniaus miesto apylinkės teismo 2019 m. balandžio 5 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2YT-1859-819/2019.

Teismas bylą dėl įrašo apie asmens lytį (prireikus – ir vardą bei pavardę) pakeitimo civilinės būklės aktuose nagrinėja tik po to, kai civilinės metrikacijos įstaiga atsisako tenkinti atitinkamą prašymą⁶⁸. Todėl prieš kreipiantis į teismą turi būti kreipiamasi į civilinės metrikacijos įstaigą. Jei pareiškėja(s) pageidauja taip pat pasikeisti vardą ir pavardę, civilinės metrikacijos įstaigai turi būti pateiktas atskiras prašymas. Pareiškimas turi būti paduotas civilinės metrikacijos įstaigos, atsisakiusios pakeisti civilinės būklės akto įrašą, buveinės apylinkės teismui⁶⁹.

Galima teigti, kad procedūriniai reikalavimai, susiję su teisiniu asmens lytinės tapatybės teisiniu pripažinimu yra aiškūs. Tuo tarpu dėl materialųjų teisinio lytinės tapatybės pripažinimo sąlygų išlieka tam tikras neapibrėžtumas. Pavyzdžiui, kadangi į teismą įprastai kreipiasi asmenys, esantys ne tik socialinėje, bet ir medicininėje tranzicijoje (taikoma pakaitinė hormonų terapija), nėra visai aišku, ar teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui pakaktų aplinkybės, kad asmuo turi „lyties tapatumo sutrikimo“ (F64.0) diagnozę. Taip pat nėra aiškumo ir dėl sąlygų, kurioms esant gali būti pripažįstama nepilnamečio asmens lytinė tapatybė.

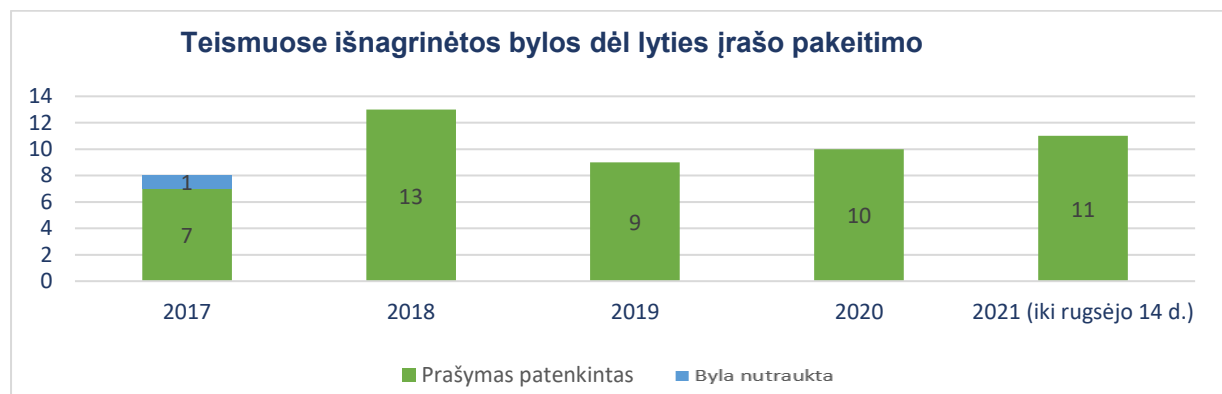
- **Privalomas laukimo terminas**

Privalomi laukimo ar „refleksijos“ terminai nėra taikomi.

c) Teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūros poveikis

- **Duomenys apie teisės į lytinės tapatybės pripažinimą naudojimą šalyje**

Kadangi teismų sprendimai dėl įrašo apie lytį pakeitimo atskirai nėra išskiriami į savarankišką kategoriją, tikslios statistikos dėl išnagrinėtų pareiškimų nėra. Todėl žemiau pateiktame grafike galima 1-2 bylų paklaida.

Šaltinis: Nacionalinės teismų administracijos 2021 m. rugsėjo 9 d. atsakymas į prašymą dėl informacijos suteikimo, Teisingumo ministerijos 2021 m. rugsėjo 22 d. atsakymas į prašymą dėl informacijos suteikimo.

ES Pagrindinių teisių agentūros 2020 m. paskelbto tyrimo (EU-LGBTI II, 2020) duomenimis, iš 156 Lietuvoje apklaustų translyčių respondentų, teise į lytinės tapatybės pripažinimą nurodė pasinaudoję tik 1 proc. respondentų. 3 proc. respondentų nurodė esantys procese, o 96 proc. teigė nepasinaudoję šia galimybe. Toliau lentelėje pateikiami duomenys apie nurodytas tokio sprendimo priežastis (buvo galima rinktis daugiau nei vieną atsakymą).

⁶⁸ Civilinio proceso kodeksas, 514 str. 2 d.

⁶⁹ Civilinio proceso kodeksas, 514 str. 1 d.

Šaltinis: <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2020/lgbti-survey-data-explorer>

Atsakymai rodo, kad gana daug translyčių žmonių nemato būtinybės keisti lyties įrašą arba nenori to daryti. Šie skaičiai iš dalies gali būti susiję su tuo, kad Lietuvoje lyties samprata yra griežtai binarinė ir nėra galimybių asmenims, nesitapatintiems su vyriška ar moteriška lytimi. Reikėtų pažymėti, kad kai kuriems translyčiams asmenims trūksta informacijos apie reikalavimus, taikomus siekiant teisinio lytinės tapatybės pripažinimo, taip pat verta atkreipti dėmesį į tokias priežastis kaip procedūros sudėtingumas ir reikalingos išlaidos. Veiksniai, kurie šiuo požiūriu gali turėti atgrasomąjį poveikį, yra būtinybė pateikti prašymą teismui, laikytis griežtų formalumų ir turėti teisinių žinių arba samdytis advokatą, taip pat patirti teismo procesams būdingą netikrumą dėl būsimo teismo sprendimo. Taip pat aktualus išlaidų aspektas – viena iš kalbintų sveikatos priežiūros sistemos darbuotojų nurodė, kad iš 40 translyčių asmenų, kurie kreipėsi į ją nuo 2019 m., dauguma buvo iš socialiai pažeidžiamos aplinkos.

- **Translyčių asmenų požiūris į egzistuojančius reikalavimus (daugiausiai išsakytas apskritojo stalo diskusijoje)**

Apskritojo stalo diskusijos metu dauguma translyčių asmenų išreiškė, kad jie norėtų, kad lytinės tapatybės pripažinimo reglamentavimas būtų pagrįstas asmens apsisprendimo principu ir apimtų nebinarines tapatybes.

Atsižvelgiant į tai, kad yra nedaug psichiatrų, kurie specializuojasi konsultacijų translyčiams asmenims teikime, kai kurie translyčiai asmenys nurodo neigiamą patirtį su psichiatrais ir kitais sveikatos priežiūros specialistais⁷⁰. Be to, visa procedūra, pradedant diagnozės gavimą, dažnai vertinama kaip sudėtinga ir reikalaujanti daug pastangų.

„Turėjau pateikti daugybės dokumentų kopijas, kreiptis pas psichiatrą, kad jis nustatytų diagnozę bei turėjau įrodyti, jog vaistų hormoniniam gydymui turiu bent jau pusmečiui. Diagnozė reikalinga ne tik, kad būtų įmanoma pakeisti dokumentus, bet ir kad galėčiau pradėti medicininę tranziciją. Kadangi tuo metu man buvo penkiolika metų, diagnozavimas šiek tiek užtruko. Turėjau atlikti įvairius asmenybės testus, kalbėtis ne su vienu specialistu. Kartais jie klausdavo tikrai keistų dalykų, kuriuos neva turėtų atitikti transseksualus žmogus. Tarkim, jei tu esi mergina, tau turi patikti rožinė spalva. Tokių banalybių, kurių aš neatitikau. Tai dar labiau pailgino procesą“⁷¹.

⁷⁰ Kazarian, S. LGBTQ+ atstovai: dalis Lietuvos psichiatrų nuo jų nusisukę, 2021-09-13, <https://lsveikata.lt/aktualijos/lgbtq-atstovai-dalis-lietuvos-psichiatru-nuo-ju-nusisuke-14044>

⁷¹ Muchks, J. Translyčiai susiduria su teisiniu absurdu, 2021-02-22, <https://lsveikata.lt/aktualijos/translyciai-susiduria-su-teisiniu-absurdu-13318>

Nacionalinės apskritojo stalo diskusijos metu dauguma translyčių dalyvių išreiškė įvairius nuogaštavimus dėl psichiatrinės diagnozės reikalavimo teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui. Dalyviai teigė, kad „transseksualumo“, arba „lyties tapatumo sutrikimo“, diagnostikos kriterijai ir diagnostikos procesas atrodo neaiškūs ir jiems trūksta skaidrumo. Kai kurie privatūs psichiatrai prieš nustatydami diagnozę reikalauja įvertinti galimus psichikos sveikatos sutrikimus, atlikti išsamų psichologinį ištyrimą, taip pat atlikti genetinius ir endokrininius tyrimus. Tokie reikalavimai numatyti ir diagnostikos ir sveikatos priežiūros protokolo projekte („Lyties tapatumo sutrikimo (transseksualumo) diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašas“). Translyčiai asmenys, dalyvavę apskritojo stalo diskusijoje, suabejojo genetinio tyrimo naudingumu ir norėjo išsiaiškinti, ar žmogui, turinčiam interlytiškumo formų, būtų sunkiau pasiekiamas lytinės tapatybės pripažinimas ir medicininė tranzicija (kas gali prilygti diskriminacijai dėl lyties savybių, kaip nurodė ILGA-Europe atstovas).

Translyčiai diskusijos dalyviai taip pat išreiškė susirūpinimą dėl to, kad dėl tokio diagnostikos proceso žmonėms, turintiems bet kokių patvirtintų ar galimų psichikos sveikatos sutrikimų, tokių kaip depresija, nerimas ar šizofrenija, gali būti sunkiau pasiekiamas lytinės tapatybės pripažinimas ir medicininė tranzicija. Jie teigė, kad priegios prie lytinės tapatybės pripažinimo ir/arba medicininės tranzicijos atidėjimas iki tol, kol bus išgydytos kitos psichinės sveikatos būklės, gali turėti labai žalingą poveikį translyčių asmenų psichinei sveikatai. Kai kurie translyčių asmenų bendruomenės nariai pridūrė, kad dabartinė procedūra, pagal kurią norint gauti lytinės tapatybės pripažinimą reikalinga psichiatrinė diagnozė, taip pat kliudo kai kuriems žmonėms ieškoti profesionalios pagalbos dėl bet kokių galimų psichikos sveikatos problemų, nes baiminamasi, kad tam tikrų diagnozės gali užkirsti kelią lytinės tapatybės pripažinimui ar medicininei tranzicijai. Transgender Europe (TGEU) ir ILGA-Europe atstovų teigimu, yra „reikšmingų įrodymų“, kad leidimas translyčiams žmonėms, turintiems psichinės sveikatos diagnozių, tokių kaip sunki depresija ar šizofrenija, pradėti medicininę ir socialinę tranziciją, „gerina jų sveikatos būklę, susijusią su psichine sveikata“, bei jų bendrą „gerą savijautą“.

Kitas su diagnoze susijęs reikalavimas lytinės tapatybės pripažinimui – vadinamoji „realaus gyvenimo patirtis“, pagal kurią asmuo turi įrodyti, kad tam tikrą laikotarpį (1–2 metus) gyveno pagal savo lytinę tapatybę, prieš gaudamas psichiatrinę diagnozę, vieno iš dalyvių buvo pavadintas „žiauriu“, atsižvelgiant į tai, kad daugelis translyčių asmenų „neturi saugios aplinkos tęsti savo socialinį perėjimą be dokumentų, atitinkančių jų lytinę tapatybę, arba galimybės priėti prie medicininės tranzicijos“.

- **Bandymai peržiūrėti taikomas sąlygas (įskaitant progresyvią teismų praktiką)**

2021 m. vasario 19 d. Teisingumo ministerija užregistravo Teisingumo ministro įsakymo projektą⁷², kuriuo turėtų būti pakeistos Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklės, suteikiant galimybę asmenims, kuriems diagnozuotas „transseksualumas“, administracinės procedūros tvarka pasikeisti vardą ir pavardę taip, kad jie atitiktų jų lytinę tapatybę. Siekiant pasinaudoti šia galimybe, civilinės metrikacijos įstaigai turėtų būti pateiktas prašymas ir Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigos išduota pažyma apie diagnozuotą transseksualumą⁷³. Taigi, nors planuojamiems pakeitimams vis dar reikėtų lyties tapatumo sutrikimo diagnozės, administracinės procedūros įvedimas būtų teigiamas žingsnis, kuris palengvintų translyčių asmenų socialinę tranziciją ir sumažintų prielaidų kasdieninei diskriminacijai bei nesavanoriškam lytinės tapatybės atskleidimui. Pagal ankstesnį įsakymo projekto variantą, tokia teise savarankiškai būtų galėję pasinaudoti asmenys nuo 16 metų, o

⁷² Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymo „Dėl Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklių, patvirtintų Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2016 m. gruodžio 28 d. įsakymu Nr. 1R-333 „Dėl Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo“ projektas, 2021-02-19 <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/Ob3dc26172c611eb9fc9c3970976dfa1?jfwid=-16zcv93r77>

⁷³ Ten pat.

dėl jaunesnių nei 16 metų amžiaus asmenų prašymą būtų galėjęs pateikti vienas iš tėvų, nebent būtų nuspręsta, kad pasirinktas vardas ir pavardė neatitinka geriausių vaiko interesų⁷⁴.

Ministrės įsakymas buvo pasirašytas 2021 m. gruodžio 31 d. ir įsigaliojo 2022 m. vasario 1 d. Tačiau pasirašytame įsakyme amžiaus reikalavimas buvo pakeistas, ir naujoji administracinė procedūra teisiškai pasikeisti asmenvardžius bus prieinama tik suaugusiems asmenims.

Iki šio įsakymo įsigaliojimo, Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklėse nebuvo išimčių reikalavimui, kad „pasirinktas vardas ir (ar) pavardė, į kurį keičiamas turimas vardas ir (ar) pavardė, turi atitikti pareiškėjo lytį“⁷⁵. Taigi translyčiai asmenys, nepaėję teisminės lytinės tapatybės pripažinimo procedūros, galėjo pakeisti savo vardą ir (ar) pavardę tik į neutralią formą. Kadangi lietuviški vardai ir pavardės žymi asmens lytį, vienintelė galimybė pasirinkti lyčiai neutralų vardą sietina su užsieniškų vardų pasirinkimu. Kartu veiksmingo galimybės pasirinkti lytinę tapatybę atitinkantį vardą nebuvimas padidindavo translyčių asmenų pažeidžiamumą dėl kasdienio poveikio. Tai tapdavo itin aktualu COVID-19 pandemijos kontekste, kai siekiant patekti į švietimo ir kitas įstaigas, parduotuves, kavines ir kt. buvo reikalaujama pateikti Galimybių pasą, kuriame nurodomas asmens vardas ir pavardė. Beje, kaip pastebėjo vienos kavinės darbuotoja, tikrinant, ar asmuo išties pateikė jam priklausančią Galimybių pasą, įprastai pasižiūrima, ar vardas ir pavardė atitinka vizualią asmens lytį.

Siekiant sureguliuoti teisinį lytinės tapatybės pripažinimą taip pat planuojama priimti Civilinio kodekso pataisas, kuriomis būtų įtvirtinta administracinė procedūra ir pamatiniai lytinės tapatybės pripažinimo kriterijai.

Teismų praktikos aspektu galima išskirti su svarbiausius pokyčius. Pirmą, 2017 m. teismai nustojo taikyti reikalavimą, kad prieš keičiant lyties įrašą gimimo įrašė, būtų atlikta pilna lyties patvirtinimo operacija ir įtvirtino lankstų požiūrį į medicininę tranziciją. Antra, 2021 m. buvo teisiškai pripažinta nepilnamečio asmens lytinė tapatybė.

2. Veiksminga procedūra: greita, skaidri ir prieinama

Ministrų Komiteto rekomendacijos CM/Rec (2010) principai:

21. Valstybės narės turėtų imtis atitinkamų priemonių, padedančių užtikrinti asmens lyties keitimo visišką įteisinimą visose gyvenimo srityse, ypač sudarant galimybę vardą ir pavardę bei lytį oficialiuose dokumentuose pasikeisti greitai, skaidriai ir kad toks pakeitimas būtų lengvai prieinamas.

Greitai: EŽTT savo jurisprudencijoje yra vertinęs laikotarpį nuo prašymo pripažinti lytinę tapatybę pateikimo iki pripažinimo ir nustatęs, kad pernelyg ilgas teismo procesas lėmė translyčio asmens teisės į pagarbą privačiam gyvenimui pažeidimą. EŽTT pabrėžė, kad „griežtos ir ilgos teisminės lytinės tapatybės pripažinimo procedūros lemia translyčių asmenų pažeidžiamumą ir prieštarauja EŽTK tikslams“⁷⁶, o užsitęsęs prašymo nagrinėjimas turi ilgalaikių neigiamų pasekmių psichikos sveikatai.⁷⁷

Skaidriai: Keliose bylose EŽTT nagrinėjo teisinio aiškumo klausimus, susijusius tiek su kalba, tiek su atsakinga institucija, ir padarė išvadą, kad dėl nepakankamai aiškaus teisinio lytinės tapatybės pripažinimo reguliavimo buvo pažeistas EŽTK 8 straipsnis. Teismas padarė tokią išvadą, pavyzdžiui, pažymėdamas, kad nacionaliniai teismai priėjo labai skirtingų išvadų dėl teisinio lytinės tapatybės pripažinimo sąlygų ir procedūros⁷⁸. Taip pat buvo pažymėta, kad bet kokia išvada dėl ieškovo prašymo būtų „labai artima spekuliacijai“, todėl pareiškėjams atsirastų teisinio netikrumo situacija. EŽTT taip pat pastebėjo, kad skaidrumo taip pat trūksta, kai „jokia nuostata aiškiai nenurodo institucijos, kuri turi jurisdikciją priimti sprendimą dėl prašymo [pripažinti lytinę tapatybę]“⁷⁹.

Prieinamai: Tokie aspektai, kaip brangios ir ilgos teismo ar administracinės procedūros, praktiškai gali lemti dideles finansines kliūtis lytinės tapatybės pripažinimui. Be to, kai kurie translyčiai asmenys gali nesugebėti įvykdyti tam tikrų išankstinių teisinio lyties pripažinimo reikalavimų, pavyzdžiui, dėl savo amžiaus ar sveikatos⁸⁰. Todėl reikia tinkamai atsižvelgti į asmeninę pareiškėjo padėtį.

⁷⁴ Ten pat.

⁷⁵ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklių patvirtinimo“, TAR, 2016-12-28, Nr. 29704, 4 punktas.

⁷⁶ S.V. prieš Italiją, EŽTT 2018 m. spalio 11 d. sprendimas, (peticijos Nr. 55216/08), 72 punktas.

⁷⁷ X prieš buvusią Jugoslavijos Respubliką Makedoniją, EŽTT 2019 m. sausio 17 d. sprendimas (peticijos Nr. 29683/16), 70 punktas.

⁷⁸ X. ir Y. prieš Rumuniją, EŽTT 2021 m. sausio 19 d. sprendimas (peticijos Nr. 2145/16 ir 20607/16), 162 punktas.

⁷⁹ X prieš buvusią Jugoslavijos Respubliką Makedoniją, EŽTT 2019 m. sausio 17 d. sprendimas (peticijos Nr. 29683/16), 69 punktas.

⁸⁰ Schlumpf prieš Šveicariją, EŽTT 2009 m. sausio 9 d. sprendimas (peticija Nr. 29002/06), taip pat žr. D.Ç. prieš Turkiją, EŽTT 2017 m. vasario 7 d. nutraimas dėl priimtumo (peticija Nr. 10684/13): pareiškėjas, kuriam dar nebuvo atlikta lyties

a) Teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūrų trukmė

Procedūros dėl teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūros trukmės vertinimas priklauso nuo to, ar atsižvelgiama tik į procedūros trukmę valstybės institucijose ir teisme, ar į bendrą procedūros laiką, apimančią ir laiką, skirtą įgyvendinti privalomus reikalavimus.

Oficialią procedūros trukmę: 1) sudaro prašymo dėl lyties (prireikus - vardo ir pavardės) ištaisymo civilinės būklės įrašuose nagrinėjimas civilinės metrikacijos įstaigoje ir 2) prašymo nagrinėjimas teisme.

Kaip matyti iš teisme nagrinėtų bylų medžiagos, gavę prašymus pakeisti įrašą apie lytį, taip vardą ir pavardę į neatitinkančius gimimo metu priskirtos lyties, civilinės metrikacijos įstaigos neigiamą sprendimą (išvadą) paprastai priima tą pačią dieną. Sprendimo patvirtinimas Teisingumo ministerijoje užtrunka iki dviejų savaitių nuo prašymo gavimo dienos. Pareiškimų nagrinėjimas teisme įprastai trunka 1-2 mėnesius, tačiau gali trukti ir tris mėnesius (2020-2021 m. duomenys)⁸¹.

Nauji asmens tapatybės dokumentai išduodami maždaug per mėnesį nuo prašymo pateikimo. Taigi, teisinio lytinės tapatybės pripažinimo proceso trukmė nuo pirmojo prašymo pateikimo iki naujų asmens dokumentų gavimo paprastai sudaro apie 6 mėnesius.

Kadangi „transseksualumo“ (F64.0) diagnozė yra būtina sąlyga teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui, taip pat reikėtų atsižvelgti į jos gavimui reikalingą laiką. Priklausomai nuo taikomos diagnostinės procedūros, to, kiek asmuo yra pažengęs socialinėje tranzicijoje ir kt., gali varijuoti nuo vienos dienos iki metų ir ilgiau. Viena iš kalbintų psichiatrų nurodė, kad jos praktikoje diagnostinė procedūra, apimanti iš viso tris psichiatro konsultacijas, pilną psichologinį ištyrimą, genetiko ir endokrinologo konsultacijas, įprastai trunka metus, su sąlyga, kad nėra šalutinių, su „transseksualumo“ diagnoze nediferencijuojamų psichikos sveikatos sunkumų (pvz., depresijos). Jei nustatomos šalutinės būklės, pirmiausia skiriamas dėmesys jų įveikimui. Tačiau tais atvejais, kai asmuo yra aiškiai pažengęs socialinėje, o galimai ir medicininėje tranzicijoje, diagnostinė procedūra gali būti baigta per pusę metų.

b) Išlaidos, įskaitant privalomų reikalavimų įgyvendinimo kainą

Pareiškimai ypatingosios teisenos bylose apmokestinami 50 eurų žyminiu mokesčiu⁸². Teisinio atstovavimo išlaidos įprastai sudaro 300-500 eurų, nors advokato dalyvavimas šiose bylose nėra privalomas.

Atsižvelgiant į tai, kad „lyties tapatumo sutrikimo“ diagnozė yra būtina sąlyga teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui, svarbu paminėti atitinkamas išlaidas. Tais atvejais, kai diagnozę nustato antrinio lygio psichikos sveikatos priežiūros paslaugas teikiančios sveikatos priežiūros įstaigose dirbantys specialistai, yra galimybė šią paslaugą gauti nemokamai. Diagnostinės procedūros kaina privačioje sveikatos priežiūros įstaigoje priklauso nuo taikomos procedūros. Pirminė privataus psichiatro konsultacija kainuoja 60–80 eurų, pakartotinė – 40–50 eurų. Išsamus psichologinis ištyrimas (naudojamas diferencinei diagnozei, t.y. ištyrimui, ar nėra šizofrenijos ar kitų psichikos sutrikimų, kurių simptomai gali būti panašūs į būdingus „lyties tapatumo sutrikimui“) – 60–70 eurų. Turint psichiatro suteiktą preliminarią (nepatikslingą) „lyties tapatumo sutrikimo“ diagnozę ir šeimos gydytojo siuntimą, genetiko ir endokrinologo konsultacijas galima gauti nemokamai. Privačios šių specialistų konsultacijos kainuoja panašiai tiek, kiek ir psichiatro – 60-80 eurų. Diagnostinė procedūra, apimanti tris psichiatro konsultacijas (pirminę konsultaciją, pakartotinę konsultaciją po išsamaus psichologinio

patvirtinimo operacija, skundėsi dėl Teisingumo ministerijos atsisakymo kompensuoti lyties patvirtinimo procedūrą nepaisant medicininių įrodymų, jog, pareiškėjos teigimu, aiškiai rodė, jog jai sibiai reikėjo gydymo.

⁸¹ Nacionalinės teismų administracijos 2021 m. rugsėjo 9 d. atsakymas į prašymą dėl informacijos suteikimo.

⁸² Civilinio proceso kodekso 50 str. 1 d. 9 punktas (Valstybės žinios, 2002-04-06, Nr. 36-1340)

įvertinimo ir galutinės konsultacijos po genetinių ir endokrininių tyrimų), taip pat privačias genetikos ir endokrinologo konsultacijas, gali kainuoti apie 380 eurų.

c) Teismų vertinimo laisvė

Kaip minėta, teismai tam tikru mastu naudojami savo diskrecija (vertinimo laisve) nustatydami būtinuosius teisinio lytinės tapatybės pripažinimo reikalavimus ir sprenddami, ar pareiškėjas konkrečiu atveju šiuos reikalavimus atitinka. Nors dėl šios teismų diskrecijos atsiranda tam tikras teisinis netikrumas (pvz., ar reikia pradėti medicininę tranziciją), ji taip pat atveria galimybes laipsniškai plėtoti teismų praktiką, grindžiamą, be kita ko, EŽTT suformuluotais standartais.

3. Translyčių asmenų situacija švietimo ir darbo santykių srityje

Ministrų Komiteto rekomendacijos CM/Rec (2010)5 principai:

19. Valstybės narės turėtų užtikrinti, kad asmens seksualinę orientaciją ar lytinę tapatybę nurodantys asmens duomenys nebūtų renkami, kaupiami ar kitaip naudojami viešosiose institucijose, ypač teisėsaugos sistemoje, išskyrus kai tai yra būtina siekiant specialių, teisėtų ir legitimų tikslų; jau sukauptus duomenis, kurie neatitinka šių principų, reikia sunaikinti.

21. (...) valstybės narės taip pat turėtų užtikrinti, jei reikia, kad ir nevalstybiniai subjektai pakeistų atitinkamus svarbius dokumentus, tokius kaip švietimo įstaigų ar darbo pažymėjimai.

Rekomendacijos CM/Rec (2010)5 aiškinamojo memorandumo 20–21 punktuose nurodoma, kad pagal EŽTT praktiką valstybės turi pozityvią pareigą teisiškai pripažinti naują „transseksualaus“ asmens, kuriam buvo atlikta pilna lyties patvirtinimo procedūra, tapatybę. Tai apima oficialių dokumentų, tokių kaip gimimo liudijimas, asmens dokumentai, vairuotojo pažymėjimas, pasas, socialinio draudimo kortelė, išdavimą, taip pat duomenų rinkėjų, žemės ir mokesčių registruose pakeitimą. Teismas pabrėžė, kad yra svarbiausia, kad Konvencija būtų aiškinama ir taikoma taip, kad joje įtvirtintos teisės būtų praktiškos ir veiksmingos, o ne teorinės ir iliuzinės. Valstybėms yra nustatyta pareiga išduoti, pvz. naujus gimimo liudijimus, o neoficialūs nevyriausybių agentūrų išduoti dokumentai, pavyzdžiui, diplomai, darbo pažymėjimai, draudimo arba banko dokumentai, prireikus ir paprašius, turėtų būti pakeisti, kad atitiktų naują tokių asmenų lytinę tapatybę.

Principas, kad nacionaliniai teisės aktai turi užtikrinti, kad EŽTK numatytos teisės būtų „praktiškos ir veiksmingos, o ne teorinės ir iliuzinės“, buvo apžvelgtas EŽTT byloje, kurioje „Neatitikimas tarp teisinės lyties ir tikrosios translyčio lyties“ pasirodė eilėje oficialių dokumentų, tokių kaip socialinės apsaugos dokumentai ar atlyginimo lapeliai. Teismas pastebėjo, kad tai apsunkino daugelį kasdienio gyvenimo sandorių, kai būtinas tapatybės įrodymas, neatskleidžiant neatitikimo tarp teisinės ir tikrosios lyties. Teismas pažymėjo, kad atitinkamoje šalyje nebuvo didelių kliūčių, trukdančių pakeisti gimimo liudijimą, ir padarė išvadą, kad šiuo atveju atsisakius pakeisti įrašą civilinės būklės aktų registre pareiškėjas atsidurdavo „kasdienėje situacijoje, kuri nebuvo suderinama su pagarba privačiam gyvenimui“.⁸³

a) Situacija švietimo srityje

- Priemonės, skirtos apsaugoti translyčius ir interlyčius asmenis nuo diskriminacijos

Nors diskriminacijos dėl seksualinės orientacijos draudimas įtvirtintas skirtinguose įstatymuose ir, svarbiausia, Lygių galimybių įstatyme, nėra jokių įstatymų lygmens nuostatų, kuriomis būtų tiesiogiai uždrausta diskriminacija dėl lytinės tapatybės ar lyties požymių. Todėl diskriminacija dėl šių priežasčių, taip pat ir švietimo srityje, nepriklauso Lygių galimybių kontrolieriaus kompetencijai.

Švietimo įstatyme yra bendroji nuostata, kuria siekiama kovoti su patyčiomis ir priekabiavimu, be kita ko, kibernetinėje erdvėje⁸⁴. Smurto prevencijos įgyvendinimo mokyklose rekomendacijose nustatyta, kad mokyklų vadovai turi patvirtinti smurto ir patyčių prevencijos

⁸³ *Christine Goodwin prieš Jungtinę Karalystę*, EŽTT 2002 m. liepos 11 d. sprendimas (peticijos Nr. 28957/95).

⁸⁴ Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas, Lietuvos aidas, 1991-08-06, Nr. 153-0 (su vėlesniais pakeitimais), <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.1480/asr>

ir intervencijos vykdymo mokykloje tvarką⁸⁵. Šiose rekomendacijose taip pat numatytos prevencinės priemonės, kuriomis siekiama sukurti teigiamą klimatą, ir nustatyta visų mokyklų darbuotojų pareiga reaguoti į smurtą ir patyčias, nepriklausomai nuo smurto ir patyčių formos, turinio ir asmens ypatybių⁸⁶.

2017 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojo Švietimo ir mokslo ministro patvirtinta Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendroji programa⁸⁷. Vienas iš šios programos tikslų, kuris turėtų būti įgyvendinamas mokyklose, vykdančiose bendrojo ugdymo programas, yra „padėti mokiniams įgyti visumines sveikatos ir lytiškumo sampratas“⁸⁸. Šioje programoje lytiškumas apibrėžiamas kaip „asmens lytinis tapatumas, atsiskleidžiantis per savęs kaip vyro ar moters, kitos lyties asmens, aplinkinio pasaulio suvokimą, jis reiškiasi biologiniais, psichikos, socialiniais kultūriniais ir dvasiniais žmogaus būties aspektais“⁸⁹. Pagal šią programą, draudžiama diskriminuoti asmenį be kita ko, dėl jo ar jo tėvų (globėjų) lytinės orientacijos ir (ar) jos nepriėmimo, taip pat dėl lytinės tapatybės⁹⁰. Informaciją apie tai, kaip ši programa įgyvendinama mokyklose, galima rasti Nacionalinės švietimo agentūros tinklapyje⁹¹.

Apibendrinant galima teigti, kad priemonių, kuriomis siekiama užkirsti kelią įvairių formų diskriminacijai, įskaitant priekabiavimą, ir su ja kovoti, įgyvendinimas iš esmės priklauso švietimo įstaigų kompetencijai ir jos nėra stebimos ar vertinamos.

Teisė į lytinės tapatybės pripažinimą aspektu svarbu pažymėti, kad 2020 m. buvo priimti Švietimo, mokslo ir sporto ministro įsakymų pakeitimai⁹², dėl įrašų apie lytį vardą ir pavardę pakeitimo diplomuose, diplomų priedėliuose, studijų pažymėjimuose ir brandos atestatuose. Asmenys, praėję teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūrą ir siekiantys gauti jų lytinę tapatybę atspindinčius išsilavinimą patvirtinančius dokumentus, turi atitinkamai švietimo įstaigai pateikti prašymą ir dokumentus, patvirtinančius duomenų pasikeitimą (įprastai – gimimo įrašo keitimo išrašą).

- Sunkumai, su kuriais susiduria translyčiai ir interlyčiai asmenys neturintys jų lytinę tapatybę atitinkančių dokumentų

Nors po 2017 m. nebuvo atmestų pareiškimų dėl teisinio lytinės tapatybės pripažinimo, greitos, skaidrios ir prieinamos, apsisprendimu grindžiamos administracinės procedūros stoka lemia situacijas, kai asmenys, kurie nesiryžta inicijuoti teismo proceso, turi gyventi neturėdami jų lytinę tapatybę atitinkančių dokumentų. Akivaizdu, kad tai sukuria priverstinio „išsiviešinimo“ kaip translyčių situacijas kaskart, kai prireikia pateikti dokumentus apie įgytą išsilavinimą. Su panašiais sunkumais susiduria ir žmonės, kurie neidentifikuoja savęs su konkrečia lytimi ir kurių lyties raiška neatitinka tos, kurios tikimasi pagal gimimo momentu priskirtą lytį.

Nacionalinės apskritojo stalo diskusijos metu Lietuvos translyčių asmenų bendruomenės nariai taip pat dalijosi savo patirtimi studijuojant mokyklose ir aukštojo mokslo institucijose

⁸⁵ Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas „Dėl Smurto prevencijos įgyvendinimo mokyklose rekomendacijų patvirtinimo“, TAR, 2017-03-23, Nr. 4754, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/1da317500f9911e79800e8266c1e5d1b>

⁸⁶ Ten pat, 8.5.1 papunktis.

⁸⁷ Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendroji programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2016 m. spalio 25 d. įsakymu Nr. V-941, https://www.smm.lt/uploads/documents/Pedagogams/Bendroji_dalis.pdf

⁸⁸ Ten pat, 8 punktas.

⁸⁹ Ten pat, 6 punktas.

⁹⁰ Ten pat, 20.8 papunktis.

⁹¹ <https://duomenys.ugdome.lt/?/mm/slrus>

⁹² Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro įsakymas „Dėl švietimo ir mokslo ministro 2017 m. gegužės 15 d. įsakymo Nr. V-362 „Dėl Diplomų, diplomų priedėlių ir studijų pažymėjimų blankų privalomosios formos rengimo, gamybos, apskaitos, registracijos ir išdavimo tvarkos aprašo ir Diplomo priedėlio pildymo rekomendacijų patvirtinimo“ pakeitimo“, TAR, 2020-07-14, Nr. 15692, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/181de881c60911eab2168935922ac3ab>

Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro įsakymas „Dėl švietimo ir mokslo ministro 2007 m. vasario 20 d. įsakymo Nr. ISAK-236 „Dėl Pažymėjimų ir brandos atestatų išdavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“, TAR, 2020-05-08, Nr. 9946, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/5d211362916311eaa51db668f0092944>

neturint dokumentų, atitinkančių jų lytinę tapatybę. Kai kurie iš jų minėjo, kad turėjo „atsiskleisti“, o kai kurie dėstytojai ar akademinis personalas atsisakė vartoti teisingus įvardžius ar pasirinktus vardus. Dalyvių teigimu, daugelis dėstytojų ir akademinio personalo nežino, kaip padėti translyčiams studentams, jiems trūksta supratimo apie lytinę tapatybę ir translyčių asmenų problemas. Tiek diskusijos dalyvių, tiek valstybės institucijų atstovų nuomone, reikalingi geresni mokymai žmonėms, dirbantiems su translyčiais studentais švietimo srityje.

b) Situacija darbo santykių srityje

Priemonės, skirtos apsaugoti translyčius ir interlyčius asmenis nuo diskriminacijos

Translyčių asmenų teisės įsidarbinti srityje 2019–2020 m. įvyko teigiamų pokyčių, nes „transseksualumas (lyties tapatumo sutrikimas), F64.0“ buvo išbrauktas iš medicininių būklių, užkertančių kelią užimti tam tikras teises pareigybes, sąrašo. Sveikatos apsaugos ir teisingumo ministrų įsakymais atitinkamas ribojimas buvo panaikintas asmenims, pretenduojantiems būti teisėjais⁹³, advokatais ir advokatų padėjėjais⁹⁴, notarais⁹⁵, antstoliais⁹⁶ ir prokurorais⁹⁷.

Pagal Darbo kodekso 26 str. 1 d., lyčių lygybės ir darbuotojų nediskriminavimo kitais pagrindais principai apima draudimą diskriminuoti dėl, be kita ko, dėl aplinkybių, nesusijusių su darbuotojų dalykinėmis savybėmis⁹⁸. Taigi ši bendroji nediskriminavimo nuostata, draudžianti tiesioginę ir netiesioginę diskriminaciją, priekabiavimą, seksualinį priekabiavimą ir nurodymą diskriminuoti bet kokiuose darbdavio ir darbuotojo santykiuose, galėtų būti aiškinama kaip apimanti ir translyčių bei interlyčių asmenų diskriminacijos draudimą. Pagal darbo kodekso 59 str. 2 d., draudžiama nutraukti darbo sutartį darbdavio iniciatyva, jei darbuotojas kreipėsi dėl diskriminacijos be kita ko, dėl „kitų diskriminacinių motyvų“.

Kita vertus, Darbo kodekso 26 str. 2 d., kurioje apibrėžiamas lyčių lygybės ir darbuotojų nediskriminavimo kitais pagrindais principų turinys (vienodų įdarbinimo atrankos kriterijų taikymas, vienodų darbo sąlygų ir galimybių kelti kvalifikaciją taikymas dalyvauti profesiniame mokyme, vienodų darbo vertinimo ir atleidimo iš darbo kriterijų taikymas, vienodas užmokestis už vienodos vertės darbą, pareiga įgyvendinti priekabiavimo darbe prevencijos priemonės ir kt.) nurodomi tik konkretūs draudžiamos diskriminacijos pagrindai, įskaitant seksualinę orientaciją, ir „kitus įstatymuose numatytus pagrindus“. Atsižvelgiant į tai, kad lytinė tapatybė nėra įtraukta į įstatymus kaip draudžiamas diskriminacijos pagrindas, esamas reglamentavimas lemia teisinį neaiškumą. Pastebėtina ir tai, kad, kaip minėta, diskriminacijos

⁹³ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl sveikatos apsaugos ministro ir teisingumo ministro 2009 m. kovo 19 d. įsakymo Nr. V-196/1R-80 „Dėl Reikalavimų pretendentų į teisėjus ir teisėjų sveikatai ir pretendentų į teisėjus ir teisėjų sveikatos tikrinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“, TAR, 2019-05-29, Nr. 845, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b0f783807e0811e98a8298567570d639>

⁹⁴ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2004 m. liepos 16 d. įsakymo Nr. V-556/1R-181 „Dėl Pareiškėjų, advokatų ir advokatų padėjėjų sveikatos būklės reikalavimų ir sveikatos būklės tikrinimo taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo“, 2020 m. sausio 31 d. Nr. V-99/1R-32, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b6135bb2474c11ea9b3585dbd527d9e8>

⁹⁵ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. rugsėjo 26 d. įsakymo Nr. V-559/240 „Dėl Notarų sveikatos tikrinimo tvarkos patvirtinimo“ pakeitimo“, TAR, 2020-02-05, Nr. 2587, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/c6da7182474d11ea9b3585dbd527d9e8>

⁹⁶ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2002 m. rugpjūčio 28 d. įsakymo Nr. 433/233 „Dėl Antstolių sveikatos patikrinimo tvarkos patvirtinimo“ pakeitimo“, TAR, 2020-02-05, Nr. 2585, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/49a4f4f3474e11ea9b3585dbd527d9e8>

⁹⁷ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl Asmenų, pateikusių prašymus tarnauti prokurorais, sveikatos tikrinimo ir medicininių reikalavimų tvarkos aprašo patvirtinimo“, TAR, 2020-03-31, Nr. 6715, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/16618850735011eaa38ed97835ec4df6>

⁹⁸ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, TAR, 2016-09-19, Nr. 23709, 26 str.

dėl lytinės tapatybės draudimo neįtvirtinimas Lygių galimybių įstatyme iš esmės užkerta kelią sėkmingai teikti skundus šiuo pagrindu Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai.

- **Sunkumai, su kuriais susiduria translyčiai ir interlyčiai asmenys neturintys jų lytinę tapatybę atitinkančių dokumentų**

Paskutinį išsamų kokybinį translyčių asmenų padėties Lietuvos darbo rinkoje tyrimą⁹⁹ 2016 m. atliko Nacionalinė LGBT+ teisių organizacija LGL. Tyrimas parodė, kad visi apklaustieji (10 asmenų) patyrė potencialių diskriminacijos atvejų užimtumo srityje, tačiau dauguma jų manė, kad, susidūrę su diskriminacija, translyčiai asmenys greičiausiai neieškotų pagalbos, nes jie nesitiki ir (arba) negali jos gauti¹⁰⁰. Respondentai, neturintys lytinę tapatybę atitinkančių dokumentų (tuo metu, tam buvo reikalaujama atlikti pilną lyties patvirtinimo operaciją), nurodė apie didelius sunkumus ieškant darbo. Pavyzdžiui, buvo nurodyti atvejai, kai dėl neatitikimo tarp išvaizdos ir dokumentuose nurodytų duomenų darbo pokalbio metu buvo išsakytos neigiamos nuostatos ar netgi atsisakyta priimti į darbą atranką laimėjusią pareiškėją, kai paaiškėjo jos translytiškumas¹⁰¹. Buvo gauta informacijos ir apie netiesioginės diskriminacijos atvejus, įskaitant reikalavimus dėvėti teisinį vardą nurodantį ženklą ir (arba) gimimo metu priskirtą lytį atitinkančią uniformą¹⁰². Respondentai taip pat pasidalino istorijomis apie įžeidžiančius komentarus, pastabas, apkalbas, atsisakymą kreiptis į asmenį pageidaujama įvardžiu ir kitomis priekabiavimo formomis, įskaitant seksualinį priekabiavimą¹⁰³. Panašias problemas translyčiai asmenys paminėjo ir nacionalinėje apskritojo stalo diskusijoje, akcentuodami sunkumus susirasti ar išlaikyti darbą neturint dokumentų, atitinkančių jų lytinę tapatybę.

c) Priemonės, skirtos užtikrinti asmens duomenų apie seksualinę orientaciją ir lytinę tapatybę apsaugą

Duomenų apie seksualinę orientaciją tvarkymui taikomos Bendrojo duomenų apsaugos reglamento 9 straipsnio nuostatos dėl specialių kategorijų asmens duomenų, t.y. duomenų, kuriems taikoma aukštesnio lygio apsauga, tvarkymo. Tai reiškia, kad tokius duomenis tvarkyti draudžiama, nebent taikoma viena iš 9 str. 2 d. nurodytų sąlygų¹⁰⁴.

Lytinė tapatybė Reglamente prie specialių duomenų kategorijų nėra minima. Remiantis Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos nuomone¹⁰⁵, lytinę tapatybę patektų į Reglamento 9 str. 1 d. specialių kategorijų asmens duomenų apimtį tiek, kiek tai būtų susiję su lytiniu gyvenimu ir lytine orientacija. Vadinas, kiekvienu atskiru atveju turi būti vertinama, ar lytinės tapatybės duomenys patektų į Reglamento 9 str. 1 d. taikymo sritį. Be to, informacija, apimanti įvairias medicinines procedūras, susijusias su lyties keitimu, yra laikoma sveikatos duomenimis, pagal Reglamento 9 str. 1 d. priskiriama specialių kategorijų asmens duomenims, kuriuos tvarkyti leidžiama tik esant išimtims, numatytoms Reglamento 9 str. 2 d.. Taip pat ši sąlyga būtų taikoma ir dėl lyties įrašų keitimo civilinės būklės aktuose, kiek tai būtų susiję su sveikatos duomenimis¹⁰⁶. Atsakydama į klausimą dėl papildomo teisinio reguliavimo,

⁹⁹ Tomas V. Raskevičius, „#TRANS_LT: Translyčių asmenų patirtys Lietuvos darbo rinkoje“, 2016, https://www.lgl.lt/assets/TRANS_LT-transly%C4%8Di%C5%B3-asmen%C5%B3-patirtys-Lietuvos-darbo-rinkoje.pdf

¹⁰⁰ Ten pat, p. 13-14.

¹⁰¹ Ten pat, p. 16-17.

¹⁰² Ten pat, p. 18.

¹⁰³ Ten pat, p. 19-20.

¹⁰⁴ 2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas), OL L 119, 2016 5 4, p. 1—88.

¹⁰⁵ Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija, atsakymas į 2021 m. spalio 1 d. informacijos užklausą.

¹⁰⁶ Ten pat.

nukreipto į duomenų apie asmens lytinę tapatybę ir (ar) seksualinę orientaciją apsaugą, Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija nurodė, kad, Inspekcijos duomenimis, tokių teisės aktų Lietuvoje nėra¹⁰⁷.

Pagal Lietuvos Respublikos gyventojų registro nuostatus¹⁰⁸, tarp registre tvarkomų duomenų kategorijų yra lytis, asmens kodas, taip pat asmens tėvų, vaikų ir sutuoktinių asmens kodai¹⁰⁹. Gyventojų registre taip pat saugomi duomenys apie civilinės būklės aktų įrašų pakeitimo įrašo pakeitimo ar papildymo pagrindus, taip pat duomenys apie naujų asmens tapatybės dokumentų išdavimą. Keičiantis kokiems nors Registre įrašytiems duomenims, nauji duomenys į Registro duomenų bazę įrašomi nesunaikinus ankstesniųjų, duomenys registre saugomi neterminuotai¹¹⁰. Registru centras privalo įgyvendinti tinkamas technines, organizacines ir kitas priemones, kurios užtikrintų duomenų apsaugą nuo atsitiktinio ar neteisėto sunaikinimo, pakeitimo, sugadinimo, atskleidimo, neteisėto pasisavinimo, paskelbimo, pateikimo ar kitokio panaudojimo, taip pat kokio nors kito neteisėto tvarkymo¹¹¹.

Kalbant apie duomenų apsaugą siejant su teismine lytinės tapatybės pripažinimo procedūra, galima teikti prašymą dėl bylos nagrinėjimo uždareme posėdyje ir teismo sprendimo neviešinimo¹¹². Pavyzdžiui, iš 2021 m. iki rugsėjo 14 d. priimtų devynių teismo sprendimų, viešai prieinamas tik vienas sprendimas. Be to, visais atvejais taikoma bendra taisyklė, kad prieš paskelbiant teismo sprendimą duomenų bazėse, turi būti pašalinti pareiškėjų ir kitų procese dalyvaujančių asmenų asmens duomenys, paliekant tik inicialus.

IV. Galimybė naudotis teisėmis pagal pripažintą lytinę tapatybę

Rekomendacijos CM/Rec (2010)5 principai

22. Valstybės narės turėtų imtis visų reikalingų priemonių, padedančių užtikrinti, kad užbaigus lyties keitimą ir jį įteisinus, kaip numatyta aukščiau įvardintuose 20 ir 21 punktuose, būtų veiksmingai garantuota translyčių asmenų teisė tuoktis su jų naujai lyčiai priešingos lyties asmeniu.

23. Jeigu nacionaliniuose teisės aktuose yra numatytos nesusituokusių porų teisės ir pareigos, valstybės narės turėtų užtikrinti, kad minėtos nuostatos nediskriminuotų nei porų, kurias sudaro tos pačios lyties asmenys, nei porų, kurias sudaro skirtingų lyčių asmenys, taip pat ir mokant maitintojo netekimo pensiją bei sprendžiant su teisėmis į nekilnojamąjį turtą susijusius klausimus.

Teisė tuoktis: EŽTT nustatė, kad „nėra pagrindo jokiais aplinkybėmis uždrausti translyčiam asmeniui naudotis teise tuoktis“¹¹³. ET Žmogaus teisių komisaras rekomendavo valstybėms panaikinti visus apribojimus, kurie trukdo translyčiams asmenims likti esamoje santuokoje po teisinio jų lyties pripažinimo, ir atkreipė dėmesį į tėvų, kurie dėl priverstinių skyrybų gali netekti savo vaiko globos, padėtį¹¹⁴.

Tėvų teisės: EŽTT įtvirtino principą, kad asmens lytinė tapatybė negali būti naudojama kaip argumentas, siekiant apriboti tėvų globos ar lankymo teises¹¹⁵.

Su darbo santykiais susiję teisės, įskaitant teisę į pensiją: ES Teisingumo Teismas (ESTT) suteikia tam tikrą apsaugą translyčiams asmenims, savo argumentus siedamas su lyties pagrindu, kad suteiktų pateikėjams lygybę pagrįstą teisių gynimo priemonę pagal tuometinę 1976 m. Vienodo požiūrio direktyvą 76/207/EEB. Pyloje P prieš S ir Kornvalio grafystės tarybą (1996

¹⁰⁷ Ten pat.

¹⁰⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų registro nuostatų patvirtinimo“, TAR, 2014-12-30, Nr. 21069, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/478d0920903111e48028e9b85331c55d/asr>

¹⁰⁹ Ten pat, 15 punktas.

¹¹⁰ Ten pat, 23 punktas.

¹¹¹ Ten pat, 52 punktas.

¹¹² Civilinio proceso kodeksas, 9 str. 1 d.

¹¹³ *Christine Goodwin prieš Jungtinę Karalystę*, EŽTT 2002 m. liepos 11 d. sprendimas (peticijos Nr. 28957/95).

¹¹⁴ „Diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ir lytinės tapatybės Europoje“, Žmogaus teisių komisaras, Europos Tarybos leidykla, 2011 m.

¹¹⁵ *P.V. prieš Ispaniją* (peticijos Nr. 35159/09) byloje EŽTT peržiūrėjo apribojimus, taikomus translytės moters bendravimo su jos sūnumi tvarkai. Nors EŽTT savo bendrame pareiškime rėmėsi kontaktų neribojimo dėl lytinės tapatybės principu, galiausiai šioje byloje sutiko su nacionaliniais teismais, kad apribojimai gali būti laikomi atitinkančiais geriausius vaiko interesus, ir nusprendė, kad tai nebuvo diskriminacija.

m.)¹¹⁶, ETT nustatė, kad pareiškėjos, kuriai buvo atliekama lyties keitimo iš vyro į moterį procedūra, atleidimas buvo nepalankus elgesys. Tiek EŽTT, tiek ETT padarė išvadą, kad translytėms moterims teisė į ištarnauto laiko pensiją turi būti taikoma sulaukus tokio paties amžiaus, kaip ir kitoms moterims, neatsižvelgiant į tai, ar jų moteriška lytis yra teisiškai pripažinta, ar ne.¹¹⁷ Byloje, susijusioje su galimybe gauti našlio pensiją, siejamą su santuokos reikalavimu, ETT nustatė diskriminaciją dėl lyties, kai nesusituokusiam translyčiui vyrui nebuvo suteikta teisė į savo partnerės maitintojo netekimo pensiją, nes jie nebuvo susituokę¹¹⁸.

a) Teisė tuoktis

Po teisinio lytinės tapatybės pripažinimo, translyčiai asmenys gali sudaryti santuoka su kitos lyties asmeniu. Tos pačios lyties asmenų santuokos Lietuvoje nėra galimos.

b) Tėvų statusas

Pagal Civilinės būklės aktų registravimo taisyklės, „civilinės būklės aktų įrašai keičiami arba papildomi, kai paaiškėja nauji (pasikeitę) duomenys apie asmenį, jo tėvus ar sutuoktinį ir yra tai patvirtinantis dokumentas“¹¹⁹. Civilinės būklės aktų įrašai keičiami asmens, kurio civilinės būklės aktas įregistruotas, prašymu, suinteresuoto asmens prašymu arba Civilinės metrikacijos įstaigos iniciatyva¹²⁰. Taigi, formaliai pakeitus asmenvardžius arba duomenis apie lytį, , atitinkamai šie duomenys turėtų būti keičiami ir jo(s) vaikų gimimo įrašuose. Kartu pastebėtina, kad gimimo įrašuose galima įrašyti tik motinos ir tėvo duomenis. Gimimo įrašai nėra pritaikyti tos pačios lyties asmenų kaip vaiko tėvų įrašymui. Kadangi terminai „tėvas“ ir „motina“ nurodo asmens lytį ir pakeisti būtų galima tik tėvų vardą, teismai ir valstybės institucijos daro prielaidas, kad nepakeisti vaiko translyčių tėvų duomenų vaiko gimimo įrašuose yra „vaiko geriausias interesas“.

Siekiant apsaugoti vaiką nuo stigmatizacijos ir patyčių, vaikų turintys translyčiai asmenys bylos dėl teisinio lytinės tapatybės pripažinimo nagrinėjimo metu paprastai pateikia prašymą nekeisti įrašų apie tėvą/motiną vaikų gimimo įrašuose. Prieinami teismų sprendimai rodo, kad tais atvejais, kai teisinio lytinės tapatybės pripažinimo siekiantis asmuo turi vaikų, vaikai įgyja suinteresuotų asmenų procesinį teisinį statusą, kitas iš tėvų, veikdamas kaip vaikų atstovas pagal įstatymą, turi pateikti poziciją dėl tokio prašymo. Translyčių žmonių teisių organizacijos kritikuoja tokį galios priimti sprendimus suteikimą trečiajai šaliai, kadangi tai gali turėti šaldantį efektą ar veikti kaip šantažo priemonė prieš translyčius tėvus. Tokiose bylose teismas rezoliucinėje sprendimo dalyje tiesiogiai nurodo, kad pareiškėjo(s) asmens duomenys vaikų gimimo liudijimuose neturi būti keičiami¹²¹.

Kita vertus, interviu su Teisingumo ministerijos atstovais metu paaiškėjo, kad net jeigu nebūtų atitinkamo teismo sprendimo, vieno iš tėvų, pasinaudojusio savo teise į lytinės tapatybės pripažinimą, naujieji asmens duomenys (vardas, pavardė) vaiko gimimo liudijime Civilinės metrikacijos įstaigos iniciatyva nebūtų keičiami. Be to, greičiausiai, tokie duomenys nebūtų keičiami remiantis ir teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūra pasinaudojusio asmens prašymu. Viena pašnekovių nurodė, kad prieš maždaug 8 metus pateiktas tokio pobūdžio prašymas buvo atmestas. Tada buvo priimta pozicija, kad, atsižvelgiant į geriausius vaiko interesus, vaiko gimimo liudijime nurodyti duomenys apie tėvų vardą ir pavardę neturėtų būti keičiami. 2017 m. parengtame Asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projekte taip

¹¹⁶ *P prieš S ir Kornvalio grafystės tarybą*, ETT 1996 m. balandžio 30 d. sprendimas byloje C-13/94, <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=99622&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=5842289>

¹¹⁷ *Grant prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 32570/03 (2006) ir *Sarah Margaret Richards prieš darbo ir pensijų valstybės sekretorių* (C-423/04, ESTT), 2006 m. balandžio 27 d. sprendimas

¹¹⁸ ETT byla *K.B. prieš Nacionalinę sveikatos priežiūros paslaugų pensijų agentūrą*, C-117/01 (2006).

¹¹⁹ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl Civilinės būklės aktų registravimo taisyklių ir Civilinės būklės aktų įrašų ir kitų dokumentų formų patvirtinimo“, TAR, 2016-12-28, Nr. 29705, 126 punktą, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/65a5ecc0cd4111e69185e773229ab2b2/asr>.

¹²⁰ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl Civilinės būklės aktų registravimo taisyklių ir Civilinės būklės aktų įrašų ir kitų dokumentų formų patvirtinimo“, TAR, 2016-12-28, Nr. 29705, 126 punktą, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/65a5ecc0cd4111e69185e773229ab2b2/asr>.

¹²¹ Pvz., Vilniaus miesto apylinkės teismo 2019 m. spalio 9 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2YT-28609-987/2019.

pat buvo įtvirtinta nuostata, kad „vaikų, kurių tėvai yra įgyvendinę teisę į lytinės tapatybės pripažinimą, gimimo įrašė nurodyti tėvystės ir motinystės duomenys nėra keičiami“¹²². Praktikoje ta pati taisyklė taikoma ir asmenų, praėjusių lytinės tapatybės pripažinimo procedūrą, santuokos bei skyrybų liudijimų duomenims.

Kadangi tiek Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje, tiek Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme įtvirtintas nebaigtinis diskriminacijos pagrindų sąrašas, Lietuvos Vaiko teisių apsaugos kontrolierė vaiko teisių apsaugos kontrolierius yra kompetentingas nagrinėti skundus dėl vaiko (galimo) diskriminavimo ar kito vaiko teisių ir teisėtų interesų pažeidimo, susijusio su vaiko arba jo atstovų pagal įstatymą, lytine tapatybe. Nacionalinės apskritojo stalo diskusijos metu Vaiko teisių apsaugos kontrolierių įstaigos atstovė užsiminė, kad kol nėra nustatytos aiškios tvarkos, sprendimas priimamas pagal individualias aplinkybes, vadovaujantis Vaiko teisių konvencija ir atsižvelgiant į geriausių vaiko interesų principą.

Kalbant apie translyčius asmenis, kurie tapo tėvais po teisinio lytinės tapatybės pripažinimo, praktika yra dar labiau ribota. Interviu metu buvo gauta informacija, jog prieš kelis metus translyčių santuoką sudariusių asmenų šeimoje gimus vaikui, vaiko gimimo įrašė vaiką pagimdęs translytis vyras buvo nurodytas kaip „motina“. Sprendimas buvo priimtas remiantis Civilinio kodekso nuostata, pagal kurią „gimimo įrašė vaiko motina įrašoma moteris, nurodyta vaiko gimimo pažymėjime“¹²³. Tuo tarpu translytė moteris buvo nurodyta kaip vaiko tėvas, vadovaujantis santuokoje gimusio vaiko tėvystės prezumpcija¹²⁴. Vaiko gimimo įrašė buvo nurodyti tėvų asmens duomenys, kokie jie yra po teisinio lytinės tapatybės pripažinimo¹²⁵.

Taigi, net ir nesant specifinio teisinio reguliavimo, konkrečiu atveju buvo rastas sprendimas dėl duomenų apie tėvystę nurodymo vaiko gimimo įrašė. Kita vertus, nėra aišku, kaip būtų sprendžiama situacija dėl duomenų apie tėvus nurodymo vaiko gimimo įrašė, jei translytis būtų tik vienas iš tėvų. Be to, gali suklostyti ir kitokių situacijų, kurios dabartinei teisei sistemai galėtų tapti iššūkiais. Pavyzdžiui, nėra aišku, kokie duomenys turėtų būti įrašomi vaiko, gimusio translytei moteriai pasinaudojus užšaldytais vyriškomis lytinėmis ląstelėmis ir surogatine motinyste. Nors surogacija nėra teisėta (ir nėra reglamentuojama) Lietuvoje, tokios situacijos gali iškilti praktikoje Lietuvos piliečiams, gyvenantiems užsienyje.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad trūksta teisinių nuostatų ir teisinio tikrumo, susijusio su translyčių asmenų įrašais jų vaikų gimimo įrašuose. Pagal dabartinę praktiką, translyčio tėvo/motinos asmenvardžiai nėra keičiami jų vaikų gimimo įrašuose. Tam, kad galėtų naudotis savo tėvystės teisėmis po teisinio lytinės tapatybės pripažinimo, translyčiai tėvai turi atskleisti esantys translyčiai, kadangi tam, kad įrodytų savo tėvystę, jie turi pateikti pažymą, patvirtinančią civilinės būklės akto įrašo pakeitimus. Matomas teismų ir valstybinių institucijų sutarimas, kad palikti translyčio tėvo/motinos seną vardą vaiko dokumentuose yra „geriausias vaiko interesas“ kelia nerimą ir galėtų būti ginčijamas ateityje.

Aptariant translyčių asmenų tėvystės teises taip pat reikėtų pažymėti, kad „transseksualumo (lyties tapatumo sutrikimo)“ diagnozė užkerta kelią asmeniui įsivaikinti¹²⁶ ar net būti paskirtam vaiko globėju¹²⁷.

¹²² Lietuvos Respublikos asmens lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projektas, 2017-11-03, 12 str., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/bc2a5010c09111e7af36e75c0ac79247>

¹²³ Civilinis kodeksas, 3.139 str. 1 d.

¹²⁴ Civilinis kodeksas, 3.140 str. 1 d.

¹²⁵ Interviu su Teisingumo ministerijos atstovais.

¹²⁶ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2001 m. liepos 24 d. įsakymą Nr. 404/96 „Dėl Medicininių kontraindikacijų, kurioms esant asmenys negali būti įvaikintojai, sąrašo patvirtinimo“, Valstybės žinios, 2001-08-01, Nr. 66-2427, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.146324/asr>.

¹²⁷ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl Ligų, kuriomis sergantis asmuo negali būti skiriamas vaiko globėju (rūpintoju), sąrašo patvirtinimo“, Valstybės žinios, 2001-07-25, Nr. 64-2373, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.145591/asr>

c) Su darbo santykiais susiję teisės, įskaitant pensijas

Šiuo metu su darbo santykiais susijusios teisės nėra specialiai sureguliuotos, tačiau pagal bendrąją taisyklę pensinis amžius ir senatvės pensija turėtų būti apskaičiuojami pagal asmens teisinę lytį. Kita vertus, nors šiuo metu vyrų ir moterų pensinis amžius skiriasi (2021 m. – 64 metai ir 2 mėnesiai vyrams, 63 metai ir 4 mėnesiai moterims), jis palaipsniui suvienodinamas ir nuo 2026 m. bus taikomas bendras 65 metų pensinis amžius. Taigi, išėjimo į pensiją amžius ir susijusios išmokos nepriklausys nuo asmens lyties ar lytinės tapatybės.¹²⁸

Dėl nėštumo ir gimdymo atostogų, taip pat motinystės išmokų pažymėtina, kad vadovaujantis galiojančiu teisiniu reguliavimu ir praktika, pagal kurią vaiką pagimdęs asmuo registruojamas kaip vaiko motina, socialinės garantijos, susijusios su motinyste – translyčiams vyrams suteikiamos nepaisant to, kad po teisinio lytinės tapatybės pripažinimo jie turi vyrišką tapatybę.

V. Gerosios praktikos

Šiame poskyryje pateikti atrinkti pažangūs nacionaliniai teisės aktai ir/arba teismų praktika, susiję su teisiniu lytinės tapatybės pripažinimu, pagrįstu asmens apsisprendimu, ir taikant greitas, skaidrias ir prieinamas procedūras. Taip pat pateikiami pavyzdžiai valstybių, kuriose diskutuojama apie amžiaus apribojimus, susijusius su teisiniu lytinės tapatybės pripažinimu, ir pateikiami keli patarimai, kurie galėtų padėti tolesnėms diskusijoms dėl klausimų, susijusių su žmonių, netelpančių į binarinę lyties sistemą, tapatybės pripažinimu.

1. Apsisprendimo teisė

Žemiau pateikti pavyzdžiai atspindi šalių, įdiegusių procedūrą, daugiausia pagrįstą asmens apsisprendimo teise, patirtį. Kai kuriuose iš šių pavyzdžių vis dar egzistuoja tikro apsisprendimo apribojimai, kai kurie iš šių apribojimų buvo pažymėti (įskaitant amžių, kuris išsamiau aprašytas 2 skyriuje). Tose šalyse ir toliau vyksta diskusijos dėl reformų, reikalingų šiems apribojimams pašalinti, o toliau pateikiami kompromisai, padaryti teisės aktų pakeitimo metu, suprantant ir žinant tuo metu turimus asmens apsisprendimo teisės modelius.

Belgija (2018 m.): Medicininiai reikalavimai išbraukti iš 2018 m. Belgijos Lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo, tačiau teisinis lyties pripažinimas priklauso nuo pareiškimo, kad asmuo buvo įsitikinęs savo lytine tapatybe „nemažą laiko tarpą“ po konsultacijos, taip pat turi būti laikomasi nustatyto laukimo laikotarpio (nuo trijų iki šešių mėnesių).

Danija (2014 m.): nėra jokių medicininių reikalavimų, taip pat jokių reikalavimų, turinčių įtakos translyčių asmenų šeimos gyvenimui, tačiau vyksta diskusijos dėl teisinio lytinės tapatybės pripažinimo netaikymo nepilnamečiams ir šešių mėnesių laukimo laikotarpio prieš lytinės tapatybės pripažinimą nustatymo. Šiuo metu toks laikotarpis *de facto* naudojamas kaip „patirties gyvenant kaip konkrečios lyties asmuo“ kriterijus.

Islandija (2019 m.): diagnozės ar medicininio gydymo nereikalaujama. 2019 metų Lyties autonomijos įstatymas taip pat užtikrina, kad jaunesni nei 18 metų vaikai gali pakeisti savo lytį ir vardą Nacionaliniame registre su tėvų sutikimu. Jei tėvų sutikimo nėra, sprendimas paliekamas ekspertų komisijai.

Airija (2015 m.): pageidaujama lytis pripažįstama ir pataisytas gimimo liudijimo išduodamas neatsižvelgiant į tai, ar pareiškėjui buvo atlikta lyties patvirtinimo operacija. Procedūra nemokama. Kilo ginčų dėl nuostatos dėl translyčių nepilnamečių (šiuo metu pasinaudoti teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūra galima nuo 16 iki 18 metų, tačiau taikant sudėtingas, invazyvias ir brangiai kainuojančias procedūras) lyties pripažinimo ir nebinarinės

¹²⁸ <https://www.sodra.lt/lt/senatves-pensijos-amziaus-lentele>

lyties pripažinimo nebuvimo. Šiuo metu šie klausimai įtraukti į tebevykdomą Lyties pripažinimo įstatymo peržiūrą¹²⁹.

Liuksemburgas (2018 m.): Įstatyme nėra jokių piktnaudžiavimo pobūdžio reikalavimų (sterilizacija ir medicininiai reikalavimai yra aiškiai draudžiami), neminima diagnozė ar laukimo laikotarpis. Įstatyme nustatyti orientaciniai reikalavimai: viešai prisistatyti kaip pageidaujamos lyties, būti pažįstamam pagal pageidaujamą lytį savo šeimos, draugų, specialistų ar asociacijų; būti pakeitus vardą į atitinkantį pageidaujamą lytį. Teisinis lytinės tapatybės pripažinimas taikomas nepilnamečiams, vyresniems nei penkerių metų.

Norvegija (2016): Nereikia diagnozės, jokios medicininės intervencijos ar sterilizacijos. Nėra jokių reikalavimų, kurie turėtų įtakos asmens šeimos statusui ar tėvų teisėms. Nepilnamečiams translyčiams asmenims suteikiama galimybė gauti teisinį lytinės tapatybės pripažinimą asmens apsisprendimo pagrindu.

Malta (2015): nereikalaujama chirurginės ar hormoninės terapijos, psichiatrinio, psichologinio ar medicininio gydymo, nėra diagnozės ar „realaus gyvenimo patirties“ reikalavimų, procedūra prieinama nepilnamečiams, teisinio lytinės tapatybės pripažinimo galimybė suteikiama ir pabėgėliams.

Portugalija (2018): Teisniam lytinės tapatybės pripažinimui netaikoma „lytinės tapatybės sutrikimo“ diagnozė. 16 metų ir vyresni jaunuoliai gali naudotis šia procedūra su tam tikrais papildomais apribojimais (tėvų sutikimu ir gydytojo ar psichologo pažyma, patvirtinančia nepilnamečio laisvą valią ir gebėjimą priimti sprendimus).

2. Amžiaus ribojimai

Kai kuriose Europos Tarybos valstybėse narėse tebevyksta diskusijos dėl lytinės tapatybės pripažinimo amžiaus ribų persvarstymo, ypač dėl to, kad dėl tokių amžiaus ribų jauni translyčiai asmenys gali susidurti su atstūmimu, atskirtimi ar kitomis problemomis savo kasdieniame gyvenime. Toliau aptariami veiksmai, kurių ėmėsi kai kurios valstybės, siekdamos užtikrinti lankstesnę požiūrį į teisinį lytinės tapatybės pripažinimą nepilnamečiams.

Tai apima tokias valstybes kaip **Malta** ar **Liuksemburgas**, teisniam lytinės tapatybės pripažinimui netaikomi amžiaus apribojimai. Didžiausias dėmesys skiriamas vaiko brandai ir vystymuisi. Jaunesniems nei 16 metų asmenims (**Malta**) ir jaunesniems nei 5 metų asmenims (**Liuksemburge**) taikomos teismo procedūros pagal specialias procesines garantijas: **Liuksemburge**¹³⁰ įstatymas numato, kad kilus nesutarimams tarp nepilnamečio, kuriam yra suėję penkeri metai, tėvų, rūpestingiausias iš tėvų kreipiasi į apylinkės teismo kompetentingą instituciją, kuri klausimą sprendžia remdamasi vaiko interesais. **Maltoje**¹³¹ nepilnametis, norėdamas inicijuoti prašymą, turi turėti tėvų sutikimą arba teisėto globėjo sutikimą. Asmuo, vykdamas tėvų valdžią, arba teisėtas globėjas turi paduoti Civilinio teismo kanceliarijai pareiškimą, prašydamas pakeisti įrašytą nepilnamečio lytį ir vardą, gavus aiškų nepilnamečio sutikimą. Kai pareiškimas pateikiamas nepilnamečio vardu, teismas privalo: a) užtikrinti, kad būtų vadovaujama JT Vaiko teisių konvencijoje įtvirtintais geriausiais vaiko interesais; ir b) tinkamai įvertinti nepilnamečio nuomonę, atsižvelgiant į nepilnamečio amžių ir brandą.

Kitur nepilnamečiams suteikta teisė į teisinį lytinės tapatybės pripažinimą, tačiau išlaikant tam tikras amžiaus ribas. Pavyzdžiui, Norvegijos teisės aktai numato, kad teisinis lytinės tapatybės pripažinimas galimas bet kuriame amžiuje, tačiau nustato tam tikras sąlygas pagal amžiaus grupes. Nepilnamečiams nuo 6 iki 16 metų būtinas tėvų arba teisėtų globėjų sutikimas.

¹²⁹ <https://www.gov.ie/en/press-release/43aef0-minister-doherty-publishes-her-report-on-the-review-of-the-gender-re/>

¹³⁰ Žr. 2018 m. rugpjūčio 10 d. Lyties ir vardo(-ų) nurodymo civilinėje būklėje pakeitimo ir Civilinio kodekso pakeitimo įstatymo Nr. 797/2018 m. rugsėjo 12 d., 2018 m., 99.1. pastr. (pranc. *Loi du 10 août 2018 relative à la modification de la mention du sexe et du ou des prénoms à l'état civil et portant modification du Code civil*)

¹³¹ Lytinės tapatybės, lyties raiškos ir lyties charakteristikų įstatymas (2015), 2015 m. XI, 2014 m. balandžio 14 d. 7 pastr.

Nepilnamečiams iki 6 metų prašymą turi užpildyti asmuo, turintis tėvų atsakomybę už vaiką. Jei tėvai dalijasi globa, bet prašymą pildo tik vienas iš jų, teisinė lytis vis tiek gali būti pakeista, jei tai atitinka nepilnamečio interesus.

3. Greita, skaidri ir prieinama procedūra

Toliau pateikiami atrinkti pavyzdžiai reformų, kuriomis buvo atsižvelgta į tam tikrus „greitų, skaidrių ir prieinamų teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūrų“ principo aspektus.

Išlaidos

Airijoje: 2015 m. Lyties pripažinimo įstatymo 8 str. 2 d. numatyta, kad ministras neima jokie mokesčio už prašymą išduoti lytinės tapatybės pripažinimo pažymėjimą.

Jungtinės Karalystės vyriausybė 2021 m. gegužę, nusprendė sumažinti teisinio lytinės tapatybės pripažinimo išlaidas nuo 140 iki 5 svarų sterlingų tam, kad ši procedūra būtų lengviau prieinama translyčiams asmenims. Pranešama, kad vyriausybė savo sprendimą grindė tuo, kad nacionaliniame LGBT tyrime 34 proc. translyčių asmenų nurodė, kad prašymo išduoti sertifikatą išlaidos trukdė jiems tai padaryti.

Lytinės tapatybės pripažinimo procedūros trukmė

Maltoje Lytinės tapatybės, lyties raiškos ir lyties charakteristikų įstatymas numato, kad procesas gali užtrukti ne ilgiau kaip 30 dienų nuo prašymo (notaro laiško) iki įrašų pakeitimo registre. Nereikia įvykdyti jokių papildomų medicininių sąlygų.

Norvegijoje: Lyties pripažinimo įstatymas suteikia asmenims teisę pakeisti lyties įrašą viešuosiuose registruose ir asmens tapatybės dokumentuose taikant paprastą procedūrą Nacionaliniame registro biure, o biuro sprendimas gali būti skundžiamas. Visa procedūra paprastai užtrunka kelias savaites.

Portugalijoje įstatyme įtvirtinta administracinė teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūra numato, kad dėl vardo ir lyties pakeitimo atitinkamos institucijos sprendimą turi priimti per aštuonias dienas nuo prašymo gavimo.

VI. Išvados

- **Svarbiausių analizės aspektų santrauka, išvados ir rekomendacijos**

Galiojantis teisinis reguliavimas translyčiams asmenims nesuteikia pakankamos teisinės apsaugos nuo diskriminacijos, nes, nepaisant Konstitucinio Teismo jurisprudencijos, įstatymų lygiu lytinė tapatybė nepripažįstama kaip draudžiamos diskriminacijos pagrindas. Todėl translyčių asmenų diskriminacijos atvejai lieka teisiškai nematomi ir nepripažįstami.

Nors Lietuvoje galima pasinaudoti teismine teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūra, ja naudojamosi gana retai. Veiksniai, kurie gali turėti atgrasantį poveikį, apima tiek materialinius, tiek procedūrinius aspektus. Kadangi „transseksualumo“ psichiatrinė diagnozė, reikalaujanti sudėtingų diagnostinių procedūrų, yra būtina sąlyga teisiniam lytinės tapatybės pripažinimui, dalis translyčių asmenų gali nesiryžti ar nenorėti pradėti proceso. Teismo procesas taip pat reiškia, kad būtina turėti teisinių žinių arba samdyti advokatą, neišvengiamą netikrumą, kuris yra būdingas teismo procesui, ir t. t. Prašymo patenkinimo atveju trūksta informacijos, kokios valstybės institucijos turi būti informuotos apie asmens duomenų pasikeitimą. Be to, teisinis lytinės tapatybės pripažinimas yra prieinamas tik translyčiams asmenims, kurie save identifikuoja su vyriška ar moteriška lytimi ir neapima už binarinės lyčių sistemos esančių asmenų.

Kadangi dabar translyčiams asmenims, turintiems psichiatrinę „transseksualumo“ diagnozę, bus prieinama administracinė asmenvardžių keitimo procedūra, galimai tai palengvins ir teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūros prieinamumą.

Žiūrint plačiau, dabartinis teisinis reglamentavimas neužtikrina translyčiams asmenims teisinės gynybos priemonių apsaugai nuo diskriminacijos, kadangi, nepaisant progresyvios Konstitucinio teismo jurisprudencijos, įstatyminiu lygmeniu lytinė tapatybė nėra pripažinta kaip nediskriminavimo pagrindas. Tad diskriminacijos prieš translyčius asmenis atvejai lieka teisiškai nematomi ir neatpažįstami.

Nacionalinės apskritojo stalo diskusijos metu įvairios suinteresuotosios šalys, įskaitant valstybės institucijas ir translyčių asmenų bendruomenės narius, pripažino, kad teismai, įvairios ministerijos ir kitos institucijos žengia teigiamus žingsnius translyčių asmenų teisių užtikrinimo Lietuvoje link, tačiau perspėjo dėl sudėtingos politinės situacijos ir galimo paramos trūkumo Seime. Šis kontekstas laikomas pagrindine kliūtimi administracinės lytinės tapatybės pripažinimo procedūros įvedimui ir reikiamų teisės aktų teikimui.

Teisingumo ministerija išreiškė palaikymą „sisteminiam, visa apimančiam pokyčiui“. Tačiau tam tikriems sprendimams trūksta politinės valios. Be to, kaip minėjo įvairių institucijų atstovai, lytinės tapatybės pripažinimo teismų praktika yra dinamiška ir kintanti. Nors **pagrindinis tikslas būtų pasiekti asmens apsisprendimu grįstos procedūros įtvirtinimą teisės aktuose, atsižvelgiant į dabartinį politinį kontekstą** svarbu, kad bet koks teisės aktas, kuris būtų priimtas, nepanaikintų egzistuojančios translyčių asmenų apsaugos. Tiek translyčių asmenų bendruomenės nariai, tiek Sveikatos apsaugos ministerijos atstovė sutarė, kad svarbu užtikrinti, kad Diagnostikos ir sveikatos priežiūros protokolo projektas neapsunkintų šiuo metu lytinės tapatybės pripažinimui bei medicininei tranzicijai reikalingos diagnostės prieinamumo.

Be teisės aktų pakeitimo, diskusijos dalyviai sutiko, kad reikia daug daugiau nuveikti siekiant kovoti su išankstiniu nusistatymu ir translyčių asmenų diskriminacija visuomenėje, įskaitant švietimo, sveikatos priežiūros, darbo ir kitas sritis.

• ***Prioritetinės rekomendacijos (įskaitant neatidėliotinus veiksmus, kurių rekomenduojama imtis po šios ataskaitos)***

1. Nustatyti „greitą, skaidrią ir prieinamą“ administracinę procedūrą, grindžiamą asmens apsisprendimo principu (t.y. be psichiatrinės diagnostikos ar kitų medicininių reikalavimų), nenustatant kriterijų dėl šeimyninės padėties ar amžiaus ir padarytus pakeitimus sistemingai taikant visose gyvenimo srityse.
2. Nustatyti administracinę procedūrą translyčiams asmenims pakeisti savo vardus ir pavardes į atitinkančius jų lytį netaikant psichiatrinės diagnostikos, šeiminio statuso ar amžiaus reikalavimo.
3. Įtraukti „lytinę tapatybę“ į nediskriminavimo pagrindų sąrašą Lygių galimybių įstatyme ir kituose nacionaliniuose teisės aktuose.
4. Atnaujinti diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašo projektą konsultuojantis su tarptautiniais sveikatos ekspertais ir vietine translyčių asmenų bendruomene.
5. Parengti glaustą informaciją apie teises lytinės tapatybės pripažinimo pasekmes ir tolesnius veiksmus, kurių reikia imtis po teigiamo teismo sprendimo. Ši informacija turėtų apimti bent paaiškinimus apie tai, kurios valstybės institucijos automatiškai gaus informaciją apie pakeistus asmens įrašus, kokios yra teisinės lytinės tapatybės pripažinimo pasekmės socialinio draudimo išmokoms, sveikatos priežiūros prieinamumui ir kt.

- *Ilgalaikės rekomendacijos*

1. Užtikrinti, kad lytį patvirtinančios operacijos, pakaitinė hormonų terapija ir kitos medicininės tranzicijos procedūros būtų prieinamos ir paremtos informuoto sutikimo modeliu.
2. Įvertinti nebinarinių tapatybių žmonių teisinio lytinės tapatybės pripažinimo galimybes. Įvesti neutralų lyties žymeklį, kuris galėtų būti naudojamas tiek civilinės būklės aktų įrašuose, tiek asmens tapatybės dokumentuose. Įdiegti galimybę nenurodyti lyties asmens tapatybės dokumentuose.
3. Peržiūrėti nuostatas, pagal kurias žmonėms, kuriems diagnozuotas „lyties tapatumo sutrikimas“, neleidžiama įsivaikinti ir tapti globėjais.
4. Įgalinti nepertraukiamą iš tėvystės kylančių teisių ir pareigų realizavimą bei translyčių tėvų duomenų harmonizavimą vaiko gimimo liudijime.
5. Remti translyčių asmenų ir NVO organizuojamas švietimo ir sąmoningumo didinimo kampanijas apie translyčių asmenų padėtį bei kreiptis į savivaldybes dėl jų įsitraukimo ir bendradarbiavimo.
6. Plėtoti strategijas, kuriomis būtų siekiama didinti paslaugų teikėjų informuotumą apie translyčių ir interlyčių asmenų problemas, taip pat tinkamai apmokyti sveikatos, švietimo ir kitų sričių specialistus, dirbančius su translyčiais asmenimis.